

KULTURNOGEOGRAFSKA OBILJEŽJA DINARSKOG KRŠA HRVATSKE

CULTURAL-GEOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF THE DINARIC KARST REGION OF CROATIA

IVANA CRLJENKO

Izvod

U radu se iznosi pregled nekih znanstvenih spoznaja o kulturno-geografskim obilježjima dinarskoga dijela Hrvatske u urbanizmu, arhitekturi urbanih i ruralnih kuća, seoskim običajima i tradicijskoj kulturi, jezičnim, glazbenim, gastronomskim i drugim sociokulturnim pojavnim oblicima. Budući da je to područje utjecaja triju kulturno-civilizacijskih krugova, polazi se od pretpostavke da su ti utjecaji rezultirali brojnim sličnostima u prostornim sociokulturnim oblicima u dinarskom prostoru s onima vanjskima, na primjer s talijanskima u priobalnoj zoni. U sociokulturnome smislu, to je heterogen prostor na kojem se mogu izdvojiti i opisati dva kulturna areala – jadranski (koji obuhvaća uski obalni pojas uz Jadransko more) i dinarski (koji se nastavlja u zaleđu jadranskoga) – svaki sa svojim specifičnim sociokulturnim obilježjima. Ta su obilježja u prostoru vidljiva ili nevidljiva, a mogu se iščitati iz različitih tipova kulturnih pejzaža koje oblikuju. Na temelju nekih obilježja napravljene su regionalizacije dinarskog prostora. To je ujedno i prostor iznimnih prirodnih i kulturnih vrijednosti proizašlih iz dominantne krške podloge, koji je dosad istaknut i djelomično valoriziran kroz različite oblike zaštite pa se u radu naglašava i njegova kulturna prepoznatljivost koja ga izdvaja u hrvatskim i svjetskim okvirima.

Ključne riječi: kulturno-geografska obilježja, dinarski krš, Hrvatska

UVOD

Krški se dinarski prostor, kako mu i ime kaže, identificira i percipira ponajprije kroz svoju prirodno-geografsku sastavnicu, odnosno kroz dominantno, vidljivo, sveprisutno *dinarsko, krško* obilježje. Stoga ne čudi da se to obilježje u većini definicija pojma *krš* povezuje s fizičko-geografskim pojmovima kao što su: karbonatne stijene (vapnenci, dolomiti), podzemno otjecanje, pukotinska cirkulacija vode, topive stijene, površinska bezvodica, okršavanje, ponikve, jame, ponori i sl. (Matas, 2009: 15-16). Uopćeno gledajući, to svojstvo, koliko god ono bilo prirodno predisponirano, prožima cjelokupni društveni život stanovništva koje na njemu živi pa je duboko usađeno u bit i identitet dinarskoga stanovništva. Tako Josip Roglić (1969: 25) navodi da je

Abstract

This paper gives an overview of several new scientific findings on the cultural-geographic characteristics of the Dinaric region of Croatia in the sense of urbanism, architecture of urban and rural houses, rural customs and traditional culture, language, music, cuisine and other socio-cultural forms that appear. Considering that this region is under the influence of three different cultural and civilisation circles, it can be assumed that these influences have resulted in numerous similarities in the spatial socio-cultural forms in the Dinaric region with those outside the region, such as the Italian forms in the coastal zone. In the socio-cultural sense, this is a heterogeneous area in which two cultural ranges can be isolated and described – the Adriatic (which includes the narrow coastal belt along the Adriatic Sea) and the Dinaric (which continues inland of the Adriatic belt) – each with their own specific socio-culturological characteristics. These characteristics in space are either visible or invisible, and they can be interpreted in the various types of cultural landscapes they form. Based on certain characteristics, the Dinaric area was regionalised. This is also an area of exceptional natural and cultural values ensuing from the dominant karst terrain, which has remained intact and only partly evaluated through different forms of protection, and this paper emphasizes its cultural recognisability that sets it apart at both the Croatian and global scales.

Key words: cultural-geographic characteristics, Dinaric karst, Croatia

INTRODUCTION

The landscape of the Dinaric karst region is identified and perceived, as the name would imply, primarily through its natural and geographical elements, i.e. through the dominant, visible, omnipresent *Dinaric karst* properties. Therefore, it is no surprise that these properties in the majority of definitions of the term karst are associated with the physical chemical concepts, such as: carbonate rock (limestone, dolomite), underground water drainage, fissure water circulation, soluble rock, waterless surfaces, karstification, depressions filled with water, pits, sinkholes and the like (Matas, 2009: 15-16). Generally speaking, this characteristic, regardless of how it is naturally predisposed, is imbued in the overall social life of the population residing here, and is deeply engrained in the essence and identity of the Dinaric population. Josip Roglić (1969: 25) stated that the “mentality of the po-

„*mentalitet stanovništva krškog bastiona imao (je) uvijek svoju posebnost, što je u skladu s prirodnom osnovom*“.

Razumljivo je ipak da je definiranje kompleksnih društvenih kategorija kao što su stanovništvo i kultura na temelju jedne ili dvije sastavnice, u ovom slučaju geomorfologije i hidrologije područja, bez obzira na to koliko dijeljenih iskustava proizašlih iz specifičnih uvjeta života na takvom području stanovništvo imalo, u svojoj biti nepotpuno i nedorečeno. To se dakako odnosi i na dinarski krš Hrvatske, koji se kao dio širega dinarskog krškog kompleksa što se prostire od Slovenije, preko Hrvatske i Bosne i Hercegovine, sve do Crne Gore, ugrubo rasprostire unutar trokuta čiji su vrhovi na rtovima Savudriji i Prevlaci te na Samoborskom gorju (Matas, 2009: 21). U sociokulturnom smislu, dinarski dio Hrvatske karakterizira iznimno bogatstvo međuovisnih sociokulturnih pojava i procesa koji se već stoljećima preklapaju, dodiruju i interferiraju, stvarajući uz ponovljive, drugdje prepoznate, i neke nove sociokulturne oblike i obrasce te specifičnu *dinarsku* kulturnu polivokalnost unutar koje njezino stanovništvo izgrađuje vlastiti identitet.

Stoga je za definiranje i razumijevanje kulturnogeografski određenoga dinarskog područja Hrvatske potrebno analizirati niz različitih sociokulturnih oblika, odnosno obilježja prostora. Budući da su ta obilježja često rezultat međudjelovanja višestrukih i bitno različitih vanjskih utjecaja, nerijetko se o dinarskom prostoru u Hrvatskoj sa sociogeografskog aspekta mogu s jedne strane čuti atributi poput *prijelazan prostor* ili *pojas dodira* ili *prostor utjecaja* ili *pojas miješanja*, dok se s druge strane govori o sličnim ili razlikovnim obilježjima dinarskoga kulturnog areala u odnosu na, primjerice, jadranski ili panonski kulturni areal. Imajući to na umu, u radu se polazi od pretpostavke da je s kulturnogeografskog aspekta područje dinarskoga krša Hrvatske prostor čija su sociokulturna obilježja odraz ispreplitanja širih, u današnjem političko-teritorijalnom smislu vanjskih utjecaja, što pridonosi znatnoj sličnosti u pojavnim prostornim sociokulturnim oblicima zastupljenima u dinarskom krškom prostoru s onima u susjedstvu.

Kao temu znanstvenih i stručnih istraživanja, kulturne areale i kulturne pejzaže ovoga dijela Hrvatske najčešće nalazimo u radovima etnologa (Milovan Gavazzi, Dunja Rihtman-Auguštin, Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić i dr.), a mnogo manje u radovima geografa (npr. Jovana Cvijića, Branimira Gušića, Veljka Rogića, Mate Matasa). Čak se i među djelima vodećega hrvatskog geografa, Josipa Roglića, problematika kulturnih areala i kulturnih utjecaja na području dinarskoga krša, području kojime se on svesrdno i minuciozno bavio veći dio svoje znanstvene karijere, spominje tek marginalno (npr. u Roglić, 1937). Premda u drugom kontekstu i govoreći o širem području Jugoslavije, Roglić (1969: 25) nabraja razne vlasti koje su

population of the karst bastion has always had its specificities, which is aligned with the natural substrate”.

It is understandable that the defining complex social categories, such as population and culture, on the basis of one or two elements, in this case the geomorphology and hydrology of an area, regardless of how many shared experiences the population has had ensuing from the specific living conditions in such areas, is both essentially incomplete and ambiguous. This pertains to the Dinaric karst of Croatia, which expands as the broader Dinaric karst complex from Slovenia, via Croatia and Bosnia and Herzegovina, all the way to Montenegro, with a rough distribution in the triangle formed by the tips of the capes of Savudrija and Prevlaka and on the Samoborsko gorje hills (Matas, 2009: 21). In the socio-cultural sense, the Dinaric part of Croatia is characterised by an exceptional wealth of interdependent socio-cultural phenomena and processes which have been overlapping for centuries, meeting and interacting, and alongside the repeating and recognisable forms, creating other socio-cultural forms and patterns, and a specific Dinaric cultural polyvocality within which its population has built their own identity.

Therefore, in order to define and comprehend the cultural and geographic determinants of the Dinaric region of Croatia, it is necessary to analysis a series of different socio-cultural forms and patterns of the region. Considering that these properties are often the result of the interaction of multiple, very different external influences, it is not uncommon for the Dinaric region of Croatia to be referred to, from the socio-cultural aspect with attributes such as a *transitional space* or *overlap belt* or *influence area* or *mixture belt*, while on the other hand, reference is made to similar or different properties of the Dinaric cultural range in relation to the Adriatic or Pannonian cultural ranges.

Bearing this in mind, the premise of this paper is the assumption that, from the cultural and geographical aspect, the Dinaric karst area of Croatia is a region in which the socio-cultural properties are a reflection of the interweaving of broader external influences in the present day political and territorial sense, which contributes to significant similarities in the appearance of spatial socio-cultural forms represented in the Dinaric karst area to those in neighbouring areas.

As a topic of scientific and expert research, the cultural ranges and cultural landscapes of this part of Croatia has been addressed more by ethnologists (Milovan Gavazzi, Dunja Rihtman-Auguštin, Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić, etc.), and less by geographers (e.g. Jovan Cvijić, Branimir Gušić, Veljko Rogić, Mate Matas). Even among the works of Croatia's leading geographer, Josip Roglić, the issue of the cultural range and cultural influences in the Dinaric karst region, a region to which he dedicated the majority of his scientific career, are mentioned only marginally (e.g. in Roglić, 1937). Though in another context and referring to the wider area of the then Yugoslavia, Roglić (1969: 25) listed the various governments that

se tijekom povijesti izmjenjivale na području krša (i tako neminovno širile svoje kulturne utjecaje). Napominje da su glavna rimska uporišta bila u rubnim dijelovima dinarskoga krša, da Bizant nije mogao ustaliti svoju kontrolu, da je turska konjica zapela u bespućima dubokog krša, da je islam dobio svoje pristalice, da su Mlečani zazirali od krške pustoši te su zastali pred bedemom dubokoga krša. Slično, ni u mnogobrojnim djelima geografa, kartografa i povjesničara Mirka Markovića, koji također veliki dio svojega opusa posvećuje područjima koja bismo mogli svrstati pod zajednički nazivnik *dinarski krš Hrvatske*, ne nalazimo tekstove koji tako omeđen prostor analiziraju s isključivo kulturnogeografskoga stajališta, nego je riječ ponajviše o historijsko-geografskom i/ili kartografskom aspektu proučavanja regionalno ipak drukčije definiranih, uglavnom manjih, prostora (npr. Lika, Gorski kotar, dinarske planine, hrvatski otoci, Dalmacija, Kvarner i dr.). Dakako, razne opise područja koja pripadaju dinarskome kršu, njihove društveno-gospodarske i povijesne značajke i način života stanovnika brdovitih, planinskih, priobalnih i otočnih zajednica sintetizirali su i drugi hrvatski geografi (mahom starije generacije), najčešće u okviru općenitijih pregleda i sinteza (od Vjekoslava Klaića, Dragutina Hirca, Artura Gavazzija, Otte Oppitza, Zvonimira Dugačkog i dr.).

Kada je krški prostor bio (i jest) tema proučavanja naših mladih geografa, uglavnom su ta istraživanja manjega prostornog obuhvata, usko specijalizirana i vezana uz njegova geomorfološka, hidrološka, klimatološka i druga prirodna obilježja (o kojima su pisali: Ivo Baučić, Neven Bočić, Andrija Bognar, Nenad Buzjak, Sanja Faivre, Rade Knežević, Sanja Lozić, Darko Mihaljević, Mladen Pahernik, Dražen Perica, Josip Riđanović, Josip Roglić, Maša Surić, Tomislav Šegota i dr.), ili pak povijesna i populacijsko-gospodarska obilježja (stariji autori u sintezama hrvatskoga prostora, a od mlađih Martin Glamuzina, Mate Matas, Dane Pejnović i dr.), a mnogo rjeđe (premda ne i nikada) ona kulturnogeografska. U potonjem su se smislu najčešće proučavali tragovi naseljenosti i kultura u ruralnom i otočnom dijelu hrvatskoga krša (npr. Sven Kulušić), dok su istraživanja urbanih kulturnih pejzaža ovoga dijela Hrvatske s aspekta kulturne geografije iznimno manjkava. Regionalizacijama krškoga područja Hrvatske bave se neki suvremeni geografi (Dane Pejnović, Ivo Bralić i dr.), o čemu će više riječi biti kasnije.

S druge strane, pojedinačnim sociokulturnim oblicima i njihovim obilježjima, odnosno elementima materijalne i duhovne kulture dinarskoga/krškog područja, premda uglavnom ne regionalno nego izrazito lokalno i tematski vrlo usko (osim razmjerno rijetkih preglednih djela kakve su pisali uglavnom stariji autori, primjerice, Jovan Cvijić, Josip Roglić, Milovan Gavazzi, Božidar Širola, Radovan Ivančević, Andre Mohorovičić, Ante Marinović-Uzelac,

have ruled in the karst region over history (and in so doing expanded their cultural influence). He noted that the main Roman strongholds were on the edges of the Dinaric karst, that Byzantine could not make their rule here permanent, that the Turkish cavalry reached an impasse in the lifeless and deep karst, that Islam found supporters here, that the Venetians avoided the barren karst landscapes and were halted before the walls of deep karst. Similarly, not even in the numerous works by geographer, cartographer and historian Mirko Marković, who also dedicated a great portion of his opus to the areas that could be placed under the name of the *Dinaric karst of Croatia*, there are no references that would analyse this region exclusively from a culturo-geographic perspective. Instead, his focus is primarily in the historical, geographical and/or cartographical aspects of studying the regionally, though differently defined mostly by smaller areas (such as Lika, Gorski Kotar, Dinaric Alps, Croatian islands, Dalmatia, Kvarner, etc.). Indeed, the various descriptions of the areas belonging to the Dinaric karst, their socio-economic and historical properties and the way of life of the populations of hilly, mountainous and coastal areas and the islands have been synthesized by other Croatian geographers (mostly of earlier generations), most often in the sense of general overviews and syntheses (from Vjekoslav Klaić, Dragutin Hirc, Artur Gavazzi, Otto Oppitz, Zvonimir Dugački and others).

When the karst area has been (and is) a topic of study of younger geographers, these studies primarily consider narrower spatial areas, and are highly specialised and connected to its geomorphology, hydrology, climate and other natural characteristics (as addressed by the following authors: Ivo Baučić, Neven Bočić, Andrija Bognar, Nenad Buzjak, Sanja Faivre, Rade Knežević, Sanja Lozić, Darko Mihaljević, Mladen Pahernik, Dražen Perica, Josip Riđanović, Josip Roglić, Maša Surić, Tomislav Šegota and others), or pertaining to its historical, population and/or economic characteristics (earlier authors in syntheses on the Croatian region, and among newer authors Martin Glamuzina, Mate Matas, Dane Pejnović and others), and more rarely (though not never), culturo-geographical characteristics. In the latter sense, the most common topics have been the study of traces of inhabitation and cultures in the rural and island areas of Croatian karst (e.g. Sven Kulušić), while research on the urban cultural landscapes of this part of Croatia from the aspect of cultural geography is particularly deficient. The regionalisation of the Croatian karst area has been addressed by several contemporary geographers (Dane Pejnović, Ivo Bralić, etc.), though this will be discussed later in greater detail.

On the other hand, numerous Croatian authors have examined individual socio-cultural forms and their characteristics, particularly elements of tangible and spiritual culture of the Dinaric karst area, though primarily not regionally but essentially locally and on very narrow topics (except the relatively rare review papers as written mostly by earlier writers, such as Jovan Cvijić, Josip Roglić, Milovan Gavazzi, Božidar Širola, Radovan Ivančević, Andre

Josip Lisac, Milan Pelc i dr.), bave se brojni hrvatski znanstvenici. S obzirom na širinu predmeta interesa, koji se proteže od urbanizma, arhitekture, tradicijske kulture, glazbe, jezika, pa sve do danas sve privlačnije teme za istraživanje – gastronomije – dakako, da se ovdje ne mogu nabrojati svi istraživači, pa rad ne pretendira biti (niti to može biti u ovom obliku) sveobuhvatan. Njegov je cilj dati pregled odabranih etnoloških, etnomuzikoloških, urbanističko-arhitektonskih, lingvističkih, kulturoloških i geografskih spoznaja o kulturnogeografskim obilježjima dinarskog dijela Hrvatske, preciznije o kulturnim utjecajima i arealima koji se ondje dodiruju i o sličnostima koje su proizašle iz takvih utjecaja, o obilježjima urbanizma, arhitekture, tradicijske kulture i dr., koja je uvelike odredila njihovo izdvajanje i omeđivanje, o kulturološki utemeljenim regijama izdvojenima na tom području te o kulturnoj prepoznatljivosti našega dinarskog krša, a sa svrhom davanja geografskog doprinosa istraživanju kulturnih obilježja toga dijela Hrvatske. Osnovna radna metoda istraživanja jest analiza geografske, etnološke, muzikološke, lingvističke, literature iz područja povijesti umjetnosti i urbanizma i druge srodne literature. Da bi se pak naglasili vanjski utjecaji na formiranje pojedinih kulturnih areala provest će se analiza više sociokulturnih oblika (elemenata) – graditeljstvo, arhitektura, tradicijski kulturni obrasci i prakse (pučka kultura), etnomuzikološka obilježja, gastronomska obilježja i jezična obilježja – kronološkom i egzemplarnom metodom.

KULTURNI AREALI I KULTURNI UTJECAJI

Kulturni areal je područje koje karakterizira relativna uniformnost kulturnih obilježja, a može se diferencirati na nekoliko razina, s pomoću jednog elementa ili skupine elemenata kulturnih obilježja (Vresk, 1997: 109-110). Zbog stalne cirkulacije ljudi u prošlosti i danas te širenja ideja i kulturnih fenomena koji su neizostavni nusprodukti ljudske interakcije, formiranje kulturnih areala pod snažnim je utjecajem vanjskih kultura, odnosno raznih kulturnih skupina i njihovih kulturnih obrazaca. Nerijetko se, međutim, govori o utjecaju pojedinih *civilizacija* ili *civilizacijskih krugova*.

Imajući na umu svu kompleksnost sociokulturnih obilježja, poput jezične, vjerske, etničke, etnološke ili neke druge društveno određene strukture, koje su same po sebi iznimno kulturno slojevite, prostor dinarskoga krša Hrvatske u kulturnogeografskom smislu nije moguće precizno topografski omeđiti crtajući jednoznačnu graničnu liniju. Štoviše, Milovan Gavazzi (1978: 185) smatra da se o granicama kao jasnim linijama između kulturnih područja (areala) uopće ne može govoriti, jer se zapravo radi o širokim graničnim *pojasevima* na kojima se susreću elementi osebujni za susjedne kulturne areale, pa te pojaseve zato treba shvatiti kao zone miješanja utjecaja. Shodno tomu, Gavazzi je područja zamišljeno dijelio na niz areala-jez-

Mohorovičić, Ante Marinović-Uzelac, Josip Lisac, Milan Pelc and others). Considering the breadth of the subject of interest, which spans urbanism, architecture, traditional culture, music, language and the increasingly attractive research topic – cuisine – it is not possible to list all the researchers, as this is outside the scope of this paper. Its objective is to give an overview of the selected ethnographic, ethno-musicological, urbanist-architectural, linguistic, culture-geographic findings of the culturo-geographic characteristics of the Dinaric region of Croatia, more precisely on the cultural influences and ranges that meet and overlap here, and on the similarities that have arisen from such influences, on the characteristics of the urbanism, architecture, traditional culture and more that have largely determined their separation and boundaries, on the culturally founded regions isolated within this region, and on the cultural recognisability of the Dinaric karst, for the purpose of giving a geographic contribution to the study of the cultural characteristics of this part of Croatia. The fundamental working method is an analysis of the geographic, ethnological, musicological and linguistic literature from the fields of art history, urbanism and similar literature. In order to stress the external influences on the formation of individual cultural ranges, an analysis of higher socio-cultural forms (elements)—such as construction, architecture, traditional cultural forms and practices (folk culture), ethno-musicological properties, cuisine and language—will be performed using chronological and exemplary methods.

CULTURAL RANGES AND CULTURAL INFLUENCES

The cultural range is the area characterised by a relative uniformity of cultural characteristics, and may be differentiated at several levels, using an element or group of elements of cultural characteristics (Vresk, 1997: 109-110). Due to the constant circulation of people in the past and today, and the spread of ideas and cultural phenomena which are the unavoidable by-products of human interactions, the formation of cultural ranges is under the strong influence of external cultures, i.e. various cultural groups and their cultural patterns. Commonly, this is discussed as the influence of individual *civilisations* or *civilisation circles*.

Bearing in mind the full complexity of socio-cultural characteristics, such as language, religious, ethnic, ethnological or other socially determined structure, which are in and of themselves culturally layered, the Croatian Dinaric karst area, in the culturo-geographic sense, cannot be precisely bounded topographically by drawing a simple border line. Furthermore, Milovan Gavazzi (1978: 185) claimed that one cannot speak of borders as clear lines between cultural areas (ranges), as these are in fact broad borderline belts, where the cultural elements distinctive to the neighbouring cultural ranges meet, and as such, these belts should be considered zones of influence overlap. In line with this, Gavazzi proposed that the area be divided into a series of range cores, each representing a cultural

gri, od kojih svaka predstavlja neki kulturni obrazac, te na prijelazne pojaseve između tih areala-jezgri. Od 12 kulturnih areala tradicijske kulture koje je izdvojio na području Jugoistočne Europe, u Hrvatskoj se nalaze tri (jadranski/sredozemni, dinarski i panonski/podunavski), s pojasevima miješanja u dalmatinskom zaleđu, Gorskom kotaru, Baniji i na Žumberku (Gavazzi, 1978: 190-193; Rihtman-Auguštin, 1996: 266; Gulin Zrnić, 2011: 78) (sl. 1).

pattern, and the transitional belts between these range cores. Of the 12 cultural ranges of traditional culture that he defined in the Southeast Europe region, three lie in Croatia (Adriatic/Mediterranean, Dinaric and Pannonian/Danubian), with overlap belts in the Dalmatian inland, Gorski Kotar, Banija and on the Žumberak mountains (Gavazzi, 1978: 190-193; Rihtman-Auguštin, 1996: 266; Gulin Zrnić, 2011: 78) (Fig. 1).

Sl. 1. Kulturno-tradicijski areali u Hrvatskoj
Fig. 1. Traditional cultural areas in Croatia

Izvor: promijenjeno prema: Gavazzi, 1978.
Source: modified according to Gavazzi, 1978

Čak i kada su se pokušale odrediti koliko-toliko precizne međe sociokulturno definiranoga dinarskoga krša Hrvatske (Cvijić, 1922; Gavazzi, 1978; Rogić, 1976), uočeno je da se one ne podudaraju s prirodnogeografski utvrđenim prostorom krša, odnosno da prelaze okvire prirodno određenoga dinarskog krša (Rogić, 1976: 257). Zato Veljko Rogić (1976: 257) dalje ističe da je u kontekstu sociogeografskih procesa o dinarskom kršu bolje govoriti kao o *dinarskom kulturnom arealu*. Ipak, pokazalo se da dinarski kulturni areal nije homogen, već da na području dinarskoga krša postoji i jadranski kulturni areal sa svojim specifičnostima. Rogić (1976: 257-258) dinarski prostor Hrvatske vidi kao pojas dodira zapadno-mediteranske i istočno-mediteranske civilizacije, odnosno kao područje dodira venecijanskog i osmanskog utjecaja. To je zapravo kontaktni prostor zapadno-kršćanske (romanske) i islamsko-orijentalne civilizacije, utjecaje kojih najbolje možemo vidjeti u urbanoj strukturi dinarskoga prostora. No, kako dalje navodi Rogić (1976: 259), „u oba osnovna tipa urbanog fenomena, zapadno-kršćanskog i islamsko-orijentalnog, nalaze se elementi tradicionalne agrarno-mediteranske peripanonske i dinarsko-stočarske kulture“ pa je jasno definiranje i izdvajanje tipova tih dviju kultura, ni u ruralnim ni u urbanim sredinama, zbog stalnih migracija stanovništva koje su uzrokovale stalno miješanje i međusobno prožimanje, gotovo nemoguće.

Analizirajući kulturno-civilizacijske utjecaje na širem dinarskom području jugoistoka Europe, Jovan Cvijić posvećuje cijelo jedno poglavlje svoje knjige *Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje – osnove antropogeografije* tzv. kulturnim pojasevima (1922: 140-157). Ondje govori o patrijarhalnim režimima u cijelom dinarskom području, dok uz sam priobalni rub ucrtava romansko-mediteranske utjecaje. Izraženije zapadnoeuropske i srednjoeuropske utjecaje uočava u Gorskom kotaru, Lici, Kordunu i unutrašnjoj Istri, dok su isti znatno slabiji u Dalmaciji; jači su jedino u priobalnim gradovima te se zbog primorskih reljefnih barijera vrlo brzo gube prema unutrašnjosti, gdje ponovno vladaju patrijarhalni režimi (1922: 149). Znatno dio toga prostora (Kordun, Lika, Velebitsko podgorje/ primorje) dugo je vremena (16.-19. st.) bio granični (vojno-krajiški) prostor.

Daljnijim proučavanjem tradicijskih kulturnih obrazaca koji djeluju unutar sociogeografski određenog dinarskoga kulturnog areala, Rogić (1976: 260-264), naglašavajući prevladavajući tip poljoprivrede u pojedinom predjelu kao bitno razlikovno obilježje, ističe da je to područje tipična zona stalnog međusobnog utjecaja i prožimanja tradicijske dinarsko-stočarske, agrarno-mediteranske i slabije izražene mlađe agrarno-peripanonske kulture. Tako se velebitska primorska padina odlikuje stočarskim kulturnim pejzažom i mentalitetom više nego vinodolski prostor, dok Ravne ko-

Even efforts to determine more precise boundaries of the socio-culturally defined Croatian Dinaric karst (Cvijić, 1922; Gavazzi, 1978; Rogić, 1976) observed that these boundaries did not coincide with the natural geographic karst area, and that they expanded beyond the naturally defined limits of the Dinaric karst (Rogić, 1976: 257). Therefore, Veljko Rogić (1976: 257) stressed that in the context of socio-geographic processes, it was better to refer to the Dinaric karst as the *Dinaric cultural range*. However, it was soon established that the Dinaric cultural range was not homogenous, and that the Adriatic cultural range, with all its specificities, was also present within the Dinaric karst area. Rogić (1976: 257-258) saw the Croatian Dinaric region as a contact belt between the western Mediterranean and eastern Mediterranean civilisations, i.e. as a point of contact of the Venetian and Ottoman influences. This is in fact the contact point between western Christian (Roman) and Islamic-oriental civilisations, and these influences are best seen in the urban structure of the Dinaric karst. However, Rogić (1976: 259) states “in both basic types of urban phenomena, western Christian and Islamic oriental, there are the traditional elements of agrarian-Mediterranean Peri-Pannonian and Dinaric livestock breeding culture”, and therefore it is virtually impossible to clearly define and separate these two types of cultures, in both the rural and urban centres, due to the constant migration of the population, which caused constant mixing and mutual imbuing of those cultures.

Jovan Cvijić dedicated an entire chapter to analysing the cultural and civilization influences throughout the broader Dinaric region of Southeast Europe in his book *Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje – osnove antropogeografije* (*Balkan Peninsula and southern Slavic nations – basics of anthropogeography*) (1922: 140-157). He discussed the patriarchal regimes throughout the entire Dinaric region, where Roman/Mediterranean influences were seen only along the coastal edge. More pronounced western European and eastern European influences were observed in Gorski Kotar, Lika, Kordun and the interior of Istria, though much less so in Dalmatia; they were stronger only in the coastal towns, while due to the coastal terrain barriers they were quickly lost moving inland, where the patriarchal regimes again dominated (1922: 149). A significant part of this region (Kordun, Lika, Mt. Velebit on both the coastal and inland sides) long served as a military border area (16th–19th century).

In a further study of the traditional cultural patterns at work within the socio-geographic bounds of the Dinaric cultural range, Rogić (1976: 260-264) stressed that the predominant type of agriculture in a given area was a significant differentiating factor. He stressed that this region was a typical zone of constant mutual influences and of traditional Dinaric livestock keeping, Mediterranean agrarian and the less pronounced and younger Peri-Pannonian agrarian cultures. The coastal side of Mt. Velebit stands out for its animal husbandry cultural landscape and mentality more than the Vinodol

tare ili neretvanski jendečki pejzaž karakterizira jače izražen agrarni kulturni pejzaž.

Uopćeno gledajući, osnovna razlikovna sociokulturna obilježja koja diferenciraju *tri kulturno-civilizacijska kruga utjecaja* što su se ispreplela na području dinarskog krša Hrvatske (mediteranski ili sredozemni, srednjoeuropski i balkanski ili jugoistočnoeuropski), stvorila su *dva kulturna kruga (areala)* s prijelaznim pojasevima: jadranski i dinarski kulturni areal. Ti se krugovi utjecaja razlikuju prema smjeru iz kojega su pristigli, vremenu u kojem su najjače utjecali, rasprostranjenosti i dominantnim sociokulturnim obrascima i praksama, često određenih različitim religijskim temeljenim obilježjima.

Mediteranski utjecaji dolaze sa zapada i jugozapada od antike do danas, šireći pretežno katoličanstvo i romansku, poglavito talijansku kulturu, a najjači su u primorju (Istra, Kvarner, Dalmacija), osobito u gradovima. Vidljivi su i danas u urbanizmu i arhitekturi primorskih gradova i gradića, u umjetničkim stilovima, jeziku, kulinarstvu, pučkoj kulturi, glazbi. Tako zbog blizine talijanske kulture, hrvatska primorska naselja s talijanskima dijele mnoga ista ili slična obilježja.

Srednjoeuropski utjecaji dolaze sa sjevera i sjeverozapada, također prenoseći katoličanstvo, a najizraženiji su u Istri, na Kvarneru i Žumberku. Tako se, primjerice, u arhitekturi Rijeke, uvelike obilježenoj srednjoeuropskim historicizmom, danas jasno uočavaju sličnosti s mađarskim, austrijskim, odnosno austro-ugarskim gradovima koji su najjači zamah doživjeli u 19. i početkom 20. st. (Glavočić, 2004; Đekić, 2006). Osim u arhitekturi, mađarski se utjecaj u Rijeci očitovao i u urbanističkom razvoju i širenju grada u razdoblju ugarske vlasti od 1776. do 1918., kao i u snažnom impulsu koji je potaknuo industrijski i prometni razvoj grada (osobito razvoj luke i željeznice) (Marković, 2004).¹ Ipak, ne treba zaboraviti ni utjecaje alpskih zemalja u tradicijskoj gradnji seoskih kuća te predmetima u kućanstvu u Lici, Kordunu i Gorskom kotaru (npr. šindra) (Gavazzi, 1942: 657-658).

Danas su u kulturnim pejzažima dinarskoga krša Hrvatske najslabije izraženi *balkanski utjecaji* jer su najvidljiviji elementi – spomenici osmanskoga graditeljstva – uništeni ili temeljito preuređeni. Ti su se utjecaji prenosili u jačoj mjeri s jugoistoka Europe u vrijeme postojanja Vojne krajine, a donijeli su pravoslavlje i islam u razdoblju osmanske vladavine (Pelc, 2007: 271, navodi primjer minareta u Drnišu). Zbog povijesnih okolnosti koje su utjecale na formiranje višegodišnje granične linije uz granicu s Bosnom i Hercegovinom, u Lici i na Kordunu (i u Baniji)

¹ Mađari su Rijeku smatrali svojom pomorskom lukom pa su „*poduzimali sve da je što brže izgrade i dotjeraju i tako od nje stvore konkurentnu luku austrijskom Trstu*“ (Prikril & Kolacio, 1953: 189).

region, while Ravni Kotari or the Neretva trench landscape characterises a more pronounced agrarian cultural landscape.

Generally speaking, the fundamental differentiation of socio-cultural characteristics distinguishing the *three cultural/civilisations circles* of influence intertwining in the Croatian Dinaric karst region (Mediterranean, Central European and Balkan/Southeast European) have created two *cultural circles (ranges)* with transitional belts; the Adriatic and Dinaric cultural ranges. These circles of influence differ based on the direction from which they originated, the time in which their influence was strongest, the distribution and dominant socio-cultural patterns and practices, and the frequently determined different religious foundations of those characteristics.

The *Mediterranean influence* came from the west and southwest, from antiquity to the present day, primarily spreading Catholicism and Romanism, particularly Italian culture, and is strongest in the coastal regions (Istria, Kvarner, Dalmatia), particularly in the cities. These elements are visible in the urban layout and architecture of the coastal cities and towns, in the artistic style, languages, cuisine, folk culture and music. Due to the proximity of the Italian culture, the Croatian coastal settlements share many of the same or similar characteristics.

The *Central European influence* came from the north and northwest, also spreading Catholicism, and is most pronounced in Istria, Kvarner and on Mt. Žumberak. For example, in the architecture of Rijeka, largely characterised by Central European Historicism, there are similarities with Hungarian, Austrian, i.e. Austro-Hungarian cities which experienced their peaks at the turn of the 20th century (Glavočić, 2004; Đekić, 2006). In addition to architecture, the Hungarian influence in Rijeka is also visible in the urban development and spread of the city during the period of the Ugar rule, from 1776 to 1918, when the industrial and transport development of the town was strongly stimulated (particularly the development of the port and railway) (Marković, 2004).¹ However, the influence of the alpine countries should not be overlooked in the construction of rural homes and household artefacts in Lika, Kordun and Gorski Kotar (such as shingled roofs) (Gavazzi, 1942: 657-658).

Today, the *Balkan influence* is least pronounced in the cultural landscapes of the Croatian Dinaric karst, as the most visible elements – the monuments of Ottoman construction – have since been destroyed or completely reconstructed. These influences were largely brought here from Southeast Europe during the time of the Military Border, and they also brought the Orthodox and Islam religions during the period of Ottoman Rule (Pelc, 2007: 271, lists the example of the minaret in Drniš). Due to the historical circumstances that influenced the formation of the long-standing borderlines along the state line with Bosnia and Herzegovina, Lika and Kordun (and Banija) were charac-

¹ The Hungarians considered Rijeka their coastal port and so they “took all measures to build it up and create a competitive port to Austria’s Trieste” (Prikril & Kolacio, 1953: 189).

karakterizira ih vojno-krajiški mentalitet, koji je rezultat dinarsko-stočarke rodovsko-plemenske osnove na koju utječu elementi islamske i kasnije srednjoeuropske civilizacije (Rogić, 1976: 265).

Jadranski kulturni areal obuhvaća uski obalni pojas uz Jadransko more. Čine ga svi otoci, usko priobalno zaleđe ograničeno primorskim planinskim barijerama i Istra (Gavazzi, 1978: 188). Budući da je dio širega sredozemnog područja, što znači da s ostalim dijelovima Sredozemlja dijeli mnoga sociokulturna obilježja, možemo ga nazvati i mediteranskim kulturnim krugom (Gušić, 1957: 27). Jadranski kulturni areal počeo se širiti na naš prostor tijekom grčke kolonizacije na jadranskoj obali (Matas, 2009: 202; Gušić, 1957: 27, ističe i tragove kretske-mikenskoga kulturnoga kruga), a nastavio se širiti s rimskom kolonizacijom, a mnogo kasnije i kroz utjecaje srednjovjekovne i novovjekovne Italije, sve do suvremenoga razdoblja (npr. daljnjim njegovanjem talijanskoga govora i poželjnog načina života, prenošenjem mode, gastronomskih noviteta i dr.).

Općenito govoreći, u suvremenom kulturnom pejzažu zasigurno su najizraženiji ili barem najvidljiviji vanjski utjecaji oni koji su ostavili svoj trag u urbanizmu i graditeljstvu nekoga grada, više nego sela. Tako su u urbanizmu i arhitekturi urbanih naselja jadranskog areala najuočljiviji sredozemni i romansko/talijanski utjecaji. Dugački i Šenoa (1942: 612) stoga govore o sredozemnom tipu grada u našem primorju i gdje gdje u zaleđu, opisujući ga kao tip grada koji karakteriziraju uske ulice, ponegdje skalinske, s kamenim, uskim dvokatnicama i trokatnicama te utvrda ponad grada, a koji se prvotno razvijao na ograničenom prostoru opasanom zidinama (Ante Marinović-Uzelac (1996: 388) ih naziva gradovima sredozemnog kulturnog kruga).

Na romanske utjecaje, preciznije rimsku organizaciju prostora, upućuju brojne vile rustike, kao i urbana obilježja razvijena u tom razdoblju u primorskim gradovima. Tipični rimski tlocrti ortogonalnih ulica s *decumanusom* i *cardo* najbolje su sačuvani u Poreču i Zadru, dok je najviše cjelovitih rimskih spomenika još uvijek vidljivo u Puli. U većim su se istarskim gradovima u kasnoj antici počele graditi crkvice bazilikalnoga tipa, a lokalna graditeljska praksa bila je povezana sa sjevernom Italijom i alpskim područjem. U blizini dalmatinske Salone u doba kasne antike nastaje i najveća rimska arhitektonska struktura u Hrvatskoj – Dioklecijanova palača – na čijim će se temeljima kasnije razviti grad Split. Romanska kultura širila se i nakon doseljavanja Hrvata, jer su novi stanovnici svesrdno preuzeli antičku kulturu i umjetnost, a prije svega kršćanstvo. Dokaz tomu je činjenica da se najstarija svjedočanstva o graditeljskoj djelatnosti Hrvata javljaju upravo u vezi s prihvaćanjem kršćanstva, odnosno u vidu crkvenoga graditeljstva. Tada su, naime, izgrađene ranokršćanske

terised by a Military Border mentality, which is the result of the Dinaric animal husbandry and tribal foundation that was influenced by elements of Islamic and later Central European civilisations (Rogić, 1976: 265).

The *Adriatic cultural range* encompasses the narrow coastal belt along the Adriatic Sea. It is comprised of all the islands, the narrow coastal inland belt bounded by the coastal mountain barriers and Istria (Gavazzi, 1978: 188). Considering that it is a part of the broader Mediterranean region, meaning that it shares many socio-cultural characteristics with other parts of the Mediterranean, it can also be considered a Mediterranean cultural circle (Gušić, 1957: 27). The Adriatic cultural range began to expand into this region during the Greek colonization of the Adriatic coast (Matas, 2009: 202; Gušić, 1957: 27, stressed the traces of the Cretan-Mycenaean cultural circles), and continued to spread with the Roman colonisation and, much later, through the influence of the medieval and new age Italy right up to the contemporary age (e.g. further nurturing of the Italian speech and desired lifestyle, spread of fashion, culinary novelties, etc.).

Generally speaking, in the contemporary cultural landscape, the most pronounced, or at least the most visible external influences are those that have left their mark in urban planning and construction of a town or city, more than in rural areas. As such, the Mediterranean and Roman/Italian influences are most evident in the urbanism and architecture of urban centres of the Adriatic range. Dugački and Šenoa (1942: 612) spoke of the Mediterranean type of town along the Croatian coast and occasionally in inland areas, describing it as a type of town characterised by narrow streets, occasionally with staircases, and narrow, stone two- or three-story buildings, with a fortress above the city, which was initially developed in a limited area bounded by city walls (Ante Marinović-Uzelac (1996: 388) called these the cities of the Mediterranean cultural circle).

Roman influence, more specifically, the Roman organisation of space, is seen in the numerous *villa rusticae* and urban characteristics developed in this period in the coastal towns. The typical Roman layout of orthogonal streets with a *decumanus* and *cardo* has best been preserved in Poreč and Zadar, while the greatest standing Roman monument is still visible in Pula. In the majority of Istrian towns, the construction of basilica style churches began in the late period of antiquity, while the local architectural practice was associated with northern Italy and the alpine region. The largest Roman architectural structure in Croatia, Diocletian's Palace, was erected near the Dalmatian town of Salona during the late period of antiquity, and this palace would later form the foundations of the City of Split. The Roman culture spread even after the settlement of the Croats, as new residents wholeheartedly adopted the culture and art, above all Christianity. Proof of this is in the fact that the oldest testimony of the architectural activities of the Croats arose in connection with their acceptance of Christianity, i.e. in the form of sacral architecture. At that time, the Early Christian pre-Romanesque churches were

predromaničke crkvice raznolikih tlocrta na Krku, u Ninu, Zadru, Omišu, na vrelu Cetine i dr. iz 9.-11. st., koje su svjedoci prisutstva hrvatske etnije u Dalmaciji (Ivančević, 1986; Mohorovičić, 1992; Marinović-Uzelac, 1996; Pelc, 2012). Unatoč tradiciji lokalne antičke (starokršćanske) baštine u podlozi, i u ovim se crkvicama pronalaze vanjski utjecaji. Naime, utjecaj istočnog, bizantskoga graditeljstva nije vidljiv samo u Eufrazijevoj bazilici u Poreču, nego i u hrvatskim predromaničkim crkvicama, gdje je zamjetan i zapadni, karolinški utjecaj (Marasović, 1994: 189).

Utjecaj romaničkog i gotičkog graditeljstva prodire ponajviše iz srednje i zapadne Europe (iz Francuske, Austrije, Mađarske, Češke) i Italije. Rana se romanika u hrvatskom graditeljstvu javila sa snažnim razvojem benediktinskih samostana i crkava u 11. st. i to ponajviše u Istri, na Kvarneru i u Dalmaciji. Tada su izgrađene brojne kamene kuće, najčešće trokatnice klasične strukture s konobom ili trgovinom u prizemlju po uzoru na talijanske gradske kuće. Njihova masovnija izgradnja dovela je do širenja gradova poput Poreča, Raba, Zadra, Trogira, Splita i dr. Gotika se u jadranskom području javila u 13. i 14. st., prvotno s izgradnjom jednobrodnih crkava (najznačajnije sakralne građevine su šibenska i korčulanska katedrala). Nakon što je u prvoj polovici 15. st. Venecija zauzela najveći dio obale, crkve, palače gradskih općina i knezova, klaustri, gradske lođe, tornjevi za sat i zdenči gradili su se po uzoru na mletačku gotiku (premda je gotika izvorno francuska), često pod vodstvom stranih, poglavito talijanskih majstora. Dalmatinski su se gradovi tada razvijali ne samo u umjetničkom, nego i u prostornom i funkcionalnom smislu potaknuti snažnim mletačkim utjecajima; nastali su i novi, planirani gradovi (Ston, Mali Ston i Pag) s pravilnim tlocrtom ulica i značajnim renesansnim obilježjima (Ivančević, 1986; Mohorovičić, 1992; Marinović-Uzelac, 1996; Pelc, 2012).

U urbanom graditeljstvu jadranskoga područja u 15. i 16. st. pojavili su se renesansni oblici konkretizirani u novoizgrađenim kneževim, biskupskim i patricijskim palačama, gradskim lođama i vijećnicama, arsenalima i utverdama s kulama, satnim tornjevima, koji su bili pod jakim utjecajem talijanskih renesansnih majstora. Na području Dubrovačke Republike izgrađeni su tada i brojni ladanjski domovi vlastele – ljetnikovci – tvoreći osebujan stil renesansne vile i gospodarske zgrade. Barok se, poput renesanse, također proširio iz Italije i u 17. i 18. st. u urbano je graditeljstvo jadranskih gradova uveo neke nove elemente (razvijeni fortifikacijski sustavi s utverdama, kulama), ali je u velikoj mjeri samo oplemenio postojeće (osobito crkve). Dograđivanje postojećih gradskih zidina kulama i bastionima također je specifičnost baroknoga graditeljstva. Na jadranskom priobalju bilo je to razdoblje svojevrstne umjetničke regresije. Novi arhitektonski elementi najčešće

erected with varying layouts, on the island of Krk, in Nin, Zadar, Omiš, at the Cetina spring and elsewhere in the period from the 9th–11th centuries, as witness to the presence of the Croatian ethnic group in Dalmatia (Ivančević, 1986; Mohorovičić, 1992; Marinović-Uzelac, 1996; Pelc, 2012). Despite the traditional of local Early Christian heritage in the background, even in these churches foreign influences are evident. Namely, the influence of eastern, Byzantine architecture is evident not only in the St. Euphrasia Basilica in Poreč, but also in the Croatian pre-Romanesque churches, where a western, Carolingian influence can be observed (Marasović, 1994: 189).

The influence of Romanesque and Gothic architecture penetrated mostly from central and western Europe (France, Austria, Hungary, Czech Republic) and Italy. The early Romanesque period in Croatian architecture appeared with the strong development of Benedictine monasteries and churches in the 11th century, primarily in Istria, Kvarner and in Dalmatia. At that time, numerous stone houses were built, primarily three-story Classic structures with taverns or shops on the ground floor modelled after Italian urban houses. Their more massive construction led to the spread of towns such as Poreč, Rab, Zadar, Trogir, Split and others. The Gothic style appeared in the Adriatic region in the 13th and 14th centuries, primarily with the construction of single nave churches (the most significant sacral structures are the cathedrals in Šibenik and Korčula). After Venetian forces conquered most of the coastal area in the early 15th century, churches, palaces, town municipal buildings, rector's buildings, cloisters, town loggias, clock towers and wells were built after the Venetian Gothic model (though the Gothic style is originally French), often under the guidance of foreign, mostly Italian, masters. The Dalmatian towns at that time evolved not only artistically, but also in the spatial and functional sense, spurred by the strong Venetian influences: new, planned towns were created (Ston, Mali Ston and Pag) with square street layouts and significant Renaissance features (Ivančević, 1986; Mohorovičić, 1992; Marinović-Uzelac, 1996; Pelc, 2012).

In the urban architecture of the Adriatic region, Renaissance forms appeared in the 15th and 16th centuries, with newly constructed palaces for rectors, bishops and patricians, town loggias and council buildings, arsenals and fortresses with towers and clock towers, all of which were under the strong influence of the Italian Renaissance masters. In the area of the Dubrovnik Republic, numerous country homes, summer homes, were built for the estate owners, creating a distinctive style of Renaissance villas and outbuildings. The Baroque, like the Renaissance, also expanded from Italy in the 17th and 18th centuries, and brought several new elements to the urban architecture of the Adriatic towns (such as the development of fortification systems with towers), though it largely only enriched the existing architecture (particularly churches). The addition of towers and bastions to the existing city walls is also a specificity of Baroque architecture. Along the Adriatic coast, there were also periods of artistic regression. New

su bile crkve, dakako pod jakim utjecajem venecijanskog baroka. Tada su izgrađene crkva sv. Eufemije u Rovinju, katedrala sv. Vida u Rijeci, dubrovačka katedrala, crkva sv. Vlaha, crkva sv. Ignacija i dr. (Ivančević, 1986; Mohorovičić, 1992; Marinović-Uzelac, 1996; Pelc, 2007 i 2012).

Austrijska i kratkotrajna francuska uprava unijele su nove poglede na urbanizam primorskih gradova, kao i neke nove urbane sadržaje na mjestima nekadašnjih bedema (trgovi, promenade, perivoji) te slike dalmatinskih gradova koji se „otvaraju reprezentativnim vizurama prema moru“ (Marković, 2004). Tada je glavna preokupacija urbanista išla u smjeru funkcionalnog razvoja gradova, što se konkretno odrazilo na prostornom širenju gradova, intenzivnu izgradnju unutar postojeće strukture, te unošenjem novih elemenata poput suvremenih cesta, željeznice, industrijskih postrojenja, upravnih zgrada, turističkih kapaciteta u stilu klasicizma prenesenog i pod utjecajem vanjskog srednjoeuropskog (austrijskog i mađarskog) i talijanskog okruženja (Ivančević, 1986: 174). Klasicizam u arhitekturi, a potom i historicizam, u jadranskom priobalju dugo ne nalazi odjeka, ali se ipak sporadično pojavljuje u 19. st. u Zadru, Trogiru, Splitu, Šibeniku, Dubrovniku, Opatiji, Puli i Rijeci (Stagličić, 2010; Pelc, 2012). Kao kozmopolitski austro-ugarski grad, Rijeka je početkom 20. st. prihvatila secesiju koja se širila iz Beča i tako ostala vjerna srednjoeuropskim utjecajima (Valušek i Glavočić, 1998).

Osim po specifičnostima urbanoga graditeljstva, jadranski kulturni areal poseban je i po etnologiji tradicijske pučke kulture, također u znatnoj mjeri pod talijanskim utjecajem. Iz te etnologije saznajemo kakva su obilježja jadranske tradicijske privrede; ona upućuje na obilježja pučkoga graditeljstva, na običaje i način života u seoskim sredinama te na folklorne glazbene i odjevne specifičnosti seoskih zajednica s većim ili manjim međusobnim razlikama. Opisujući tradicijsku kulturu u priobalju, Gavazzi (1942: 651-656) pronalazi brojne materijalne i duhovne dokaze o mediteranskim, rimskim i talijanskim utjecajima na svakodnevni život seljaka (npr. bunje, mlinovi za masline, ribarski pribor, čipka, filigran, oružje, lončarija i dr). Što se pak tradicijskog odijevanja tiče, razlikovna su obilježja bila istaknuta već na vrlo malim udaljenostima, ponegdje između susjednih sela, ili pak unutar istoga prostora koje je nastanjivalo etnički miješano stanovništvo. Tako se u Istri odjeća hrvatskog stanovništva jasno razlikovala od one talijanskoga, a po ženskoj odjeći Peroja jasno se diferencirala crnogorska manjina od većinskoga hrvatskog puka (Orlić, 2005: 814).²

² Nadovezujući se na Gavazzijevu opservaciju, Vojnović Traživuk (2012: 115) upućuje na postojanje talijanskih renesansnih utjecaja na pojavu domaćih jadranskih škrinja, koji je, doduše, bio tek inicijalan, nakon čega je uslijedila asimilacija različitih kulturnih elemenata, pa je krajnji oblik škrinja poprimio neka specifična, hibridna obilježja.

architectural elements were often churches, certainly under the strong influence of the Venetian Baroque. At that time, the churches of St. Euphemia in Rovinj, Cathedral of St. Vitus in Rijeka, and the Cathedral, Church of St. Blaise and Church of St. Ignatius and others in Dubrovnik were erected (Ivančević, 1986; Mohorovičić, 1992; Marinović-Uzelac, 1996; Pelc, 2007, 2012).

The Austrian, and short-lived French administrations, brought other novelties to the urbanism of the coastal cities, and several new urban elements at places of former walls (squares, promenades, gardens) and the image of the Dalmatian cities that “open their representative vistas towards the sea” (Marković, 2004). At that time, the main preoccupation of urban planners was aimed at functional development of the town, which in particular reflected on the spatial expansion of towns, intensive building within existing structures, and the introduction of new elements, such as modern roads, railway lines, industrial plants, administrative buildings, and tourism capacities in the Classicist style, taken from and influenced by the external central European (Austrian and Hungarian) and Italian environments (Ivančević, 1986: 174). Classicism in architecture, later Historicism, were not greatly accepted along the Adriatic coast, though they do appear sporadically in the 19th century in Zadar, Trogir, Split, Šibenik, Dubrovnik, Opatija, Pula and Rijeka (Stagličić, 2010; Pelc, 2012). As a cosmopolitan Austro-Hungarian city, in the early 20th century, Rijeka accepted the Secession movement that spread from Vienna, thereby remaining true to its central European influences (Valušek, & Glavočić, 1998).

In addition to its specificities of urban architecture, the Adriatic cultural range is also specific for its ethnology of folk culture tradition, which was also largely under Italian influence. Ethnology indicates the characteristics of the Adriatic traditional economy; it suggest the features of the folk architecture, the customs and way of life in rural centres and on music folklore and distinctive style of dress in rural communities, with greater or smaller mutual differences. In describing the traditional culture in the coastal area, Gavazzi (1942: 651-656) found numerous material and spiritual evidence of the Mediterranean, Roman and Italian influences on the daily life of villagers (such as stone huts, olive mills, fishing gear, lace, filigree, weapons, pottery, etc). With regard to the traditional style of dress, the differences in features were evident at very small distances, oftentimes between neighbouring villages, or within the same space inhabited by an ethnically mixed population. In Istria, the dress of the Croatian population clearly differed from that of the Italian population, and by the female dress, Peroja the Montenegrin minority clearly differed from the majority Croatian folk (Orlić, 2005: 814).²

² In tying in with Gavazzi's observation, Vojnović Traživuk (2012: 115) indicated the existence of Italian Renaissance influences on the appearance of domestic Adriatic chests which, indeed, was only initial, after which it was followed by an assimilation of different cultural elements, and final form of the chest took on a certain specific, hybrid features.

U jadranskom je arealu temelj gospodarstva oduvijek činilo maslinarstvo i vinogradarstvo, uzgoj smokava i badema, ovčarstvo i kozarstvo te ribarstvo, brodarstvo i trgovina. U uvjetima takve privrede i pod snažnim utjecajem mediteranske kulture narodno graditeljsko nasljeđe, koje obuhvaća građevine izvan urbanih cjelina, dijelilo je s ostalim zemljama Sredozemlja mnoge sličnosti i poneke različitosti, primjerice u uporabi materijala i prostornoj organizaciji. Ipak, valja imati na umu da se tradicijska gradnja seoskih kuća uvelike prilagođavala okolišu, pa je u tome važniji utjecaj neposrednog okoliša (reljefa, tla, klime, dostupnog materijala za građenje) nego utjecaj unesanih vanjskih stilova i načina gradnje.

Zbog obilja kamenite podloge u okolici, tradicijske seoske kuće imaju kamene zidove (tradiciju građenja u drvu i baladur u Istru donose Hrvati (Nefat, 2005: 523)); krov im je od slame, odnosno vrste šaša, valjkastoga crijepa (u Dalmaciji su to tzv. kupe) ili od kamenih ploča.³ Primorske gradske kuće posložene su jedna uz drugu u uskim uličicama, uske su i visoke na kat ili dva, a na svakom katu je obično jedna prostorija. Središnji prostor okupljanja, kao i kod seoskih kuća, najčešće je na katu gdje se nalazi kuhinja, jer se u prizemlju nalazi konoba ili je, u drugoj varijanti, kuhinja smještena u prizemlju, dok su na katu spavaće sobe (Živković, 1992: 11; Nikočević, 2005: 813). U klimatski povoljnijem i osunčanijem priobalnom jadranskom području uz kuće se grade dvorišta (vrtovi), koja ljeti postaju mjesta dnevnoga boravka, dok je taj tip „kamenoga“ dvorišta mnogo rjeđi u unutrašnjosti (u dinarskom arealu) (Živković, 1992: 10). I unutrašnje uređenje doma ima odlike mediteranskih kuća (otvorena ognjišta s napom i gradelama). Staro sredozemno kulturno nasljeđe očituje se i u malim okruglim kamenim građevinama po vinogradima i poljima, većinom s tzv. nepravim kupolama, za koje je specifična gradnja bez veza (bunje) (Gavazzi, 1942: 653; Gavazzi, 1978: 193; Gavazzi, 1993: 21-23, 31; Rihtman-Auguštin, 1996: 267).

Pučki običaji, navike, način života i mentalitet stanovnika jadranskoga kulturnog areala vrlo su osebujni. Opisujući život nekadašnjeg seljaka iz jadranskoga područja Gavazzi (1978: 193) spominje neke posebnosti: kresove u božićno-novogodišnje vrijeme, koji su dio uobičajenog ophoda čestitanja uz pjesmu i skupljanje darova (koledanje), zatim vrlo raširene pokladne običaje, žensku nošnju s karakterističnom suknjom i kao mediteransku osobitost glazbeni instrument liru ili lijericu s tri strune.

In the Adriatic range, the foundation of the economy has always been olive and wine growing, fig and almond plantations, sheep and goat keeping, fishing, shipping and trade. Under the conditions of such an economy, and under the strong influence of the Mediterranean culture, the folk architecture heritage, which includes structures outside of urban entities, shared many similarities and some differences with other Mediterranean countries, such as in the use of materials and spatial organisation. However, it should be noted that the traditional construction of rural houses was largely adapted to the environment, and as such, the influences of the direct environment (relief, soil, climate, available construction materials) became more important than the influence of introduced external styles and ways of building.

Due to the abundance of stone in the environment, the traditional rural houses had stone walls (the tradition of construction in wood and galleries was brought to Istria by Croats, Nefat, 2005: 523); their roofs were made of straw or a type of rush, cylindrical tiles (called *kupe* in Dalmatia) or stone slabs.³ The coastal town houses were lined up one after another on narrow streets, and were narrow and one to two stories high, usually with just one room on each floor. The central gathering areas, like in the rural houses, was most often on the floor where the kitchen was found, while the cellar (*konoba*) was on the ground floor. In another variation, the kitchen was on the ground floor while the bedrooms were on the upper floor (Živković, 1992: 11; Nikočević, 2005: 813). In the more favourable climate and the sunny Adriatic region, yards (gardens) were built alongside the houses. In the summer, these became the main living areas. Such “stone” courtyards are much rarer in inland areas (in the Dinaric range) (Živković, 1992: 10). The interior organisation of the home also had the features of a Mediterranean house (open hearth with a hood and grill). The old Mediterranean cultural heritage was seen in the small, round stone structures erected in vineyards and in the fields, mostly with an irregular dome, specific due to their construction without binding material (stone huts) (Gavazzi, 1942: 653; Gavazzi, 1978: 193; Gavazzi, 1993: 21-23, 31; Rihtman-Auguštin, 1996: 267).

The folk customs, habits, way of life and mentality of the population of the Adriatic cultural range are very distinctive. In describing the life of former villagers from the Adriatic region, Gavazzi (1978: 193) mentioned several specificities: bonfires in the period of Christmas and the New Year, which were a part of the usual making rounds by well-wishers, with song and the collection of gifts; extensive lent customs; the woman's costume with the characteristic skirt, and the Mediterranean particularity of musical instruments, such as the three-stringed lyre.

³ Kamene kuće ipak nisu obilježje samo priobalnoga dijela Hrvatske, nego se, zbog postojanja kamena za izgradnju takvih kuća u neposrednom okolišu, javljaju i na području Dalmatinske zagore i Like (Dugački, Šenoa, 1942: 593; Živković, 1992: 10), dakle u dinarskom kulturnom arealu.

³ Stone houses were not a feature only of the coastal part of Croatia, but also, due to the great availability of stone for the construction of such houses in the immediate environment, also appeared in the inland areas of Dalmatian Zagora and Lika (Dugački, Šenoa, 1942: 593; Živković, 1992: 10), i.e. in the Dinaric cultural range.

No ovisno o regijama, folklorna (pučka ili narodna) glazba jadranskoga areala nema svugdje ista obilježja. Etnomuzikolog Jerko Bezić (1974: 168-170) unutar ovoga areala izdvaja dva „muzičko-folklorna područja“: Istra i Kvarner te Dalmacija (gdje uvrštava otoke i najuži obalni pojas osim područja sjeverno od Zadra). Stara tradicija muziciranja u Istri i na Kvarneru obuhvaća tri stila dvoglasja, među kojima se ističe ono u tzv. istarskoj ljestvici. Drugi stil dvoglasja je čičarijsko bugarenje (na Čičariji, Cresu i u Vinodolu) (Bezić, 1974: 168), a treći diskantno dvoglasje karakteristično za talijanske žitelje. Glazbala starije tradicije su *sopile* (roženice), *meh* i *šurle*, a noviju tradiciju, s vidljivim utjecajima susjednih alpskih predjela, predstavljaju gudački sastavi s harmonikom i/ili klarinetom (gunjci). Dalmatinska glazbala su *gusle*, *diple* (mišnjice, *mih*) i *lijerica*.⁴ U drugoj polovici 19. st. ondje se razvilo više-glasno pjevanje, nositelji kojega su manje skupine pjevača (*klape*), koje je u 20. st., kao najmasovniji oblik glazbenog amaterizma, postalo dominantnim glazbenim izrazom cijele dalmatinske regije.

Dakle, kao i u drugim sociokulturnim oblicima, i u narodnoj glazbi primorskih gradova uočljiv je utjecaj talijanske i šire mediteranske kulture. Kao najvažnije utjecaje mediteranske kulture Božidar Širola (1940: 154-155) izdvaja pojavu *lijerice* i raznih plesova. On nadalje konstatira da dalmatinska „*gradska pismica*“ završavanjem u terci toničnog trozvuka jasno ukazuje na to da „*nije čisti proizvod hrvatskog duha*“. No, kako dalje obrazlaže, ta „*gradska pismica*“ nikako se ne može smatrati stranim proizvodom; „*ona je nastala na hrvatskom području; njezini su tvorci domaći ljudi, koji su tuđinskim elementom proniknuli svoje tvorbe, služeći se pritom hrvatskim jezikom.*“ Širola dalje na primjerima dokazuje da se „*u toj dalmatinskoj „gradskoj pismici“ ukrštava mediteranski živalj s hrvatskim*“ koji stvara „*nove melodijske obrasce, poprimajući katkad i vanjske formalne tuđinske značajke*“ pri čemu nastaje domaća, dalmatinska, gotovo lokalno obojena glazba. To potvrđuje i etnologinja Maja Povrzanović (1989: 90), koja klapske pjesme naziva „*dalmatinskim folklornim ruralnim pjesmama*“. Kako Povrzanović dalje naglašava, i u dalmatinskom se klapskom pjevanju naziru utjecaji mediteranske kulture, u kojima se miješaju i elementi specifični za dalmatinsku folklornu glazbu. Toj tradiciji pripadaju i mandoline – glazbala talijanskih izvora.

Depending on the region, the folklore music (folk or popular) of the Adriatic range does not have the same features everywhere. Ethno-musicologist Jerko Bezić (1974: 168-170) found two “musical-folklore regions” within this range: Istria and Kvarner, and Dalmatia (where he included the islands and the narrow coastal belt, with the exception of the area north of Zadar). The old musical traditions in Istria and Kvarner included three styles of two-toned music, the best known the Istrian scales. The second style of two-toned music was the Čičarija *bugarenje* (in Čičarija, on the island of Cres and in Vinodol) (Bezić, 1974: 168), while a third discant form of two-toned music was characteristic for the Italian population. The instruments of the earlier traditions were the *sopile* (a reed instrument), *meh* (a bagpipe) and *šurle* (a double-piped wind instrument), and those of the newer tradition, bearing witness to the influence of the neighbouring alpine regions, are seen in string ensembles with accordion and/or clarinet. Dalmatian instruments included the *gusle* (a string instrument), *diple* (a reed instrument), *mišnjice*, *mih* (bagpipe instruments) and *lijerica* (3-stringed lyre).⁴ In the second half of the 19th century, multi-voice singing appeared, dominated by smaller groups of singers (*klape*) which in the 20th century, as the most widespread form of musical amateurism, became the dominant musical expression of the entire Dalmatian region.

Therefore, as in other socio-cultural forms, the influence of Italian and other Mediterranean cultures is evident in the folk music of the coastal towns. According to Božidar Širola (1940: 154-155), the most important influence of Mediterranean culture was the appearance of the lyre and various dances. The author claimed that the Dalmatian ‘town song’, ending in a third tonic triple chord clearly indicates that it is “not the pure product of the Croatian spirit”. However, he explains that this ‘town song’ can certainly not be considered a foreign project, “it originated in the Croatian territory; its creators the Croatian people, who used foreign elements to create their own creations, using the Croatian languages in doing so.” Širola gives examples that prove that “in that Dalmatian ‘town song’, Mediterranean elements are crossed with Croatian elements” which created “new melody forms, occasionally taking on formal foreign properties” in which the domestic, Dalmatian, locally toned music was created. This was further confirmed by ethnologist Maja Povrzanović (1989: 90), who called *klapa* singing “Dalmatian folk urban songs”. As Povrzanović further emphasized, in the Dalmatian *klapa* singing, elements of Mediterranean culture are evident, as they mix with elements specific for the Dalmatian folklore music. The mandolin, an instrument of Italian origin, also belongs to this tradition.

⁴ Etnomuzikolog Božidar Širola (1940: 41) navodi da je pjevanje junačkih pjesama uz svirku na *lijerici* zabilježeno na Hvaru, Braču i Visu, u Makarskom primorju i u okolici Dubrovnika. *Sopile* su se dulje zadržale na Krku, sviranje na mješnicama na Kvarneru i u Istri te djelomično u Dalmatinskoj zagori i Lici.

⁴ Ethno-musicologist Božidar Širola (1940: 41) stated that the singing of heroic songs with accompaniment on the *lijerica* (lyre) was recorded on the islands of Hvar, Brač and Vis, in the Makarska Riviera and in the Dubrovnik surroundings. *Sopile* (wind instrument) were long played on the island of Krk, *mješnice* (bagpipes) in Kvarner and Istria and partly in the Dalmatian inland regions and Lika.

Gastronomija nekog područja također je značajan sociokulturni oblik jer ukazuje na osnovna prirodna obilježja toga kraja (osnove kulinarske namirnice uglavnom se nabavljaju u neposrednom okolišu), kao i na utjecaje drugih kuhinja, čime se mogu dešifrirati trgovačke i kulturne veze s drugim krajevima. Jela koja se svakodnevno spravljaju na našem priobalju, pripadaju „*korpusu mediteranske kuhinje*“ (Sardelić, 2012: 67), a temelje se, kao i drugdje na Sredozemlju, na prirodnim sastojcima, aromatičnim začinima i samoniklu bilju, poput mažurana, bosiljka, kadulje, majčine dušice, ružmarina i lovora, zatim nezaobilaznom maslinovu ulju, sezonskom povrću, plodovima mora (osobito ribama, škampima, lignjama i školjkama). Premda nedvojbeno pripada mediteranskom kulturnom krugu, na dalmatinsku su kuhinju, primjerice, osim talijanskih i venecijanskih, utjecali i francuski i austro-ugarski (srednjoeuropski) i južnoslavenski utjecaji (Duvnjak, 2012: 108). Istarski arheolog Matijašić tumači da su žito, ulje i vino, tzv. „*mediteranska trijada*“ ili „*sredozemno trojstvo*“, zapravo tri najvažnije sredozemne kulture, ne samo u antici, već i mnogo šire, od pojave civilizacije gotovo do suvremenog doba (Orlić, 2012: 34, prema: Matijašić, 2009:37). Ipak, u manjoj se mjeri i često na prilično malenoj udaljenosti mogu prepoznati i neke gastronomske razlike.

Na primjer, u domaću tradicionalnu istarsku kuhinju zarana su uneseni utjecaji srednjoeuropske feudalne germanske kuhinje, sredozemnih romanskih jela te kuhinje slavenskoga stanovništva (Lukež, 2005: 243-244; Orlić, 2005: 79). No najveći je trag ostavila mletačka kuhinja, koja je upotrebljavala i namirnice iz gotovo čitava tada poznatoga svijeta (od bakalara iz baltičkih zemalja do rijetkih začina iz Azije), te svježije povrće s okolnih riječnih ušća, divljač iz zaleđa, žito, maslinovo ulje i vino iz Istre, škampe iz Kvarnera i dr. U središnjem dijelu poluotoka, koji je dugo bio pod austrijskim utjecajem, bio je razvijen lov na divljač te siromašna seljačka hrana s manje stranih utjecaja (Lukež, 2005: 243-244). Također navodeći primjer istarske gastronomije, Orlić (2012: 35) ističe da je „*mediteranska kuhinja nekoć pripadala talijanskom etnikumu u Istri koji je živio uz more, dok je domaća kuhinja, dakle ona hrvatskog podrijetla, bila lišena morskih sastojaka i zasnivala se na povrću i tjestenini.*“

Jezik i govor važna su sociokulturna obilježja jer upućuju na postojanost nekog etničkog entiteta. Na primjer, glagoljaški spomenici i stećci svjedoče o dugotrajnom slavenskom, tj. hrvatskom, elementu u Istri, odnosno u Dalmatinskoj zagori. Govor stanovnika, osobito onih starijih, ukazuje i na vanjske kulturne utjecaje. U Istri je, primjerice, osim raznih dijalekata čakavskoga narječja hrvatskog jezika kod starijih naraštaja dvojezičnih stanovnika raširen i stari talijanski (istromletački, istrovenetski) govor, a isti

The cuisine of a region is also a significant socio-cultural form, as it indicates the fundamental natural characteristics of an area (the foundation for culinary ingredients are usually obtained from the immediate environment), like the influence of other cuisines, which can also decode the trade and cultural relations with other regions. Dishes that were prepared daily in this region belong to the “corps of Mediterranean cuisine” (Sardelić, 2012: 67), and is based, like elsewhere in the Mediterranean, on natural ingredients, aromatic herbs and native plants such as marjoram, basil, sage, thyme, rosemary and laurel, followed by the ever-present olive oil, seasonal vegetables, seafood (particularly fish, scampi, squid and shellfish). Though it undoubtedly belongs to the Mediterranean cultural circle, Dalmatian cuisine has not only been influenced by Italian and Venetian cuisine, but also by French, Austro-Hungarian (central European) and southern Slavic influences (Duvnjak, 2012: 108). Istrian archaeologist Matijašić interpreted that wheat, oil and wine, often called the ‘Mediterranean triad’ or the ‘Mediterranean trinity’ are in fact the three most important Mediterranean cultures, not only during the age of antiquity, but also much broader, from the appearance of civilisation virtually to the contemporary age (Orlić, 2012: 34, according to: Matijašić, 2009:37). However, to a lesser extent, several culinary differences are recognisable at relatively small distances.

For example, in domestic traditional Istrian cuisine, elements of central European feudal Germanic cuisine, Mediterranean Roman dishes and the cuisine of the Slavic inhabitants were introduced early on (Lukež, 2005: 243-244; Orlić, 2005: 79). However, the greatest influence came from Venetian cuisine, which used ingredients from around virtually the entire known world (from codfish from the Baltic countries to rare spices from Asia), and fresh vegetables from the surrounding river mouths, wild game from the inland areas, wheat, olive oil and wine from Istria, scampi from Kvarner and more. In the central part of the peninsula, which was long under Austrian influence, hunting game was well developed, and the impoverished rural cuisine had fewer foreign influences (Lukež, 2005: 243-244). Also giving examples of Istrian cuisine, Orlić (2012: 35) stressed that “Mediterranean cuisine belonged to the Italian ethnicum in Istria that lived along the sea, while the domestic cuisine, that of Croatian origin, was free of marine ingredients and was based on vegetables and pasta.”

Language and speech are important socio-cultural characteristics, as they indicate the existence of an ethnic entity. For example, the Glagolitic monuments and tombstones testify to the long presence of Slavic, i.e. Croatian elements in Istria, and in the Dalmatian inland. Speech of the inhabitants, particularly the elderly, indicates foreign cultural influences. In Istria, for example, in addition to the various dialects of the Chakavian form of the Croatian language, among older bilingual inhabitants, the old Italian (Istrian-Venetian) speech is found, and the same type of Italian speech is in use in Rijeka and on the Kvarner islands. Indeed, the Ve-

je tip talijanskoga govora u uporabi u Rijeci i na kvarnerskim otocima. Dakako, mletački se dijalekt u Istri širio uspostavljanjem mletačke vlasti, čime su se postupno potiskivali predmletački romanski istarski govori (istrijski jezik), koji su osobito dobro bivali prihvaćeni u gradovima. Mlađi pak naraštaji Istrana u školama uče književni talijanski jezik (Filipi, 2005: 343-344). Osim talijanskog utjecaja na jezik Istrana, u Istri se jasno očituju i balkanski utjecaji. Njih su prenijeli doseljeni balkanski Vlasi koji su govorili starim rumunjskim jezikom, a u Istru su se doselili u 15. i 16. st. iz unutrašnjosti Dalmacije, pa je s vremenom u Istri (oko Čićarije) nastao istrorumunjski dijalekt rumunjskoga jezika. Srodan mu je i krčki rumunjski idiom koji je nastao u isto vrijeme jer su Vlasi najprije naselili dio Krka, a potom Istru (Filipi, 2005: 344-345). Vidljivi utjecaji talijanske kulture u kulturnim pejzažima osobito su izraženi upravo u istarskim, mahom priobalnim, gradovima sa znatnom talijanskom manjinom, o čemu svjedoče dvojezična imena ulica i trgova, kao i dvojezičnost ostalih natpisa u javnom gradskom prostoru (Crljenko, 2006: 99).

Utjecaji talijanskoga jezika na svakodnevni govor stanovnika jadranskoga područja prepoznaju se svugdje duž Jadrana, ne samo u Istri, što je posljedica višestoljetne povezanosti našega priobalja s talijanskim kulturnim krugom. Naime, kako naglašava jezikoslovka Lelija Sočanac (2002: 127-128, 2004), hrvatsko-romanski utjecaji i jezični dodiri i prožimanja trajali su od samog početka hrvatske povijesti na istočnoj obali Jadrana, otvarajući tako putove prema mediteranskoj kulturi. Većina posuđenica iz talijanskoga jezika u standardnom hrvatskom jeziku su termini vezani najprije uz glazbu, umjetnost, bankarstvo i gastronomiju, a u hrvatski jezik su došli direktno ili putem drugog jezika. Najviše talijanizama nalazi se, dakako, u našem priobalju, a vezani su uz dijalektalne (mjesne) govore, poput *borša*, *botun*, *barka*, *pjat*, *fjaka*, *ćao*, *ređipet*, *šjor*, *šporko*, *šugaman*, *šuft* i mnogi drugi. Talijanski se utjecaj na jezik osobito osjećao tijekom prisilne talijanizacije naših priobalnih područja, što je dakako ostavilo trag i u govoru kasnijih naraštaja.

Dinarski kulturni areal površinom je mnogo veći od jadranskoga, jer osim hrvatskoga dinarskog dijela (Lika, Gorski kotar, Kordun, dalmatinsko zaleđe) obuhvaća i područje većega dijela susjedne Bosne i Hercegovine te zapadnog dijela Srbije i veći dio Crne Gore (Gavazzi, 1978: 188), s kojima, upravo zbog prostiranja na krško-području Dinarida, dijeli mnoga slična obilježja, kao i *balkansku* etiketu. Taj se kulturni areal u znatnijoj mjeri formira još od dolaska Hrvata, ali je svoju važnu razlikovnu osobinu u odnosu na jadranski areal – mjestimično izražen krajiški i pravoslavni kulturni obrazac – dobio tijekom osmanskoga prodora prema zapadu, tijekom postojanja Vojne krajine na području Like, Korduna (i Banije), te Velebitskoga podgorja.

netian dialect in Istria was spread with the establishment of Venetian rule, which gradually replaced the pre-Venetian Roman Istrian speech (Istriotic language), which was well received in the cities. Younger generations of Istrians learn the literary form of the Italian language in schools (Filipi, 2005: 343-344). In addition to the Italian influences on the language of Istrian residents, Balkan influences are also clearly seen in Istria. These influences were brought here by Balkan Vlachs, who spoke an old Romanian tongue, who settled in Istria in the 15th and 16th centuries from the interior of Dalmatia, and over time, the Istro-Romanian dialect of the Romanian language developed in Istria (near Čićarija). Related to this is the Krk Romanian form that arose at the same time, as the Vlachs initially settled a part of the island of Krk, then Istria (Filipi, 2005: 344-345). Visible influences of the Italian culture in the cultural landscape is particularly pronounced in the Istrian towns, primarily those along the coast with a substantial Italian minority, as can be seen in the bilingual street and square names, and the bilingual signs in public areas (Crljenko, 2006: 99).

The influence of the Italian language on the daily speech of residents of the Adriatic region can be widely recognised along the Adriatic, and not only in Istria. This is the result of centuries of links between the Croatian coast with the Italian cultural circle. Namely, as stressed by linguist Lelija Sočanac (2002: 127-128 and 2004), the Croato-Roman influences and language contact and intertwining have been ongoing since the very start of the Croatian history on the eastern coast of the Adriatic, thereby opening such paths towards Mediterranean culture. The majority of borrowed words from the Italian language now found in the standard Croatian language are terms associated above all with music, art, banking and cuisine, and they entered the Croatian language either directly or via another language. The greatest Italian influence is found along the coast, and is seen in the dialects (local) of speech, with words such as *borša*, *botun*, *barka*, *pjat*, *fjaka*, *ćao*, *ređipet*, *šjor*, *šporko*, *šugaman*, *šuft* and many others. The Italian influence on language was particularly felt during the forced Italianisation of the Croatian coastal regions, which indeed left its mark on the speech of later generations.

The *Dinaric cultural range* is much larger than the Adriatic in size, for in addition to the Croatian Dinaric areas (Lika, Gorski Kotar, Kordun, Dalmatian inland), it also includes a large part of the neighbouring Bosnia and Herzegovina, the western part of Serbia, and most of Montenegro (Gavazzi, 1978: 188), with which, due to the vast expanse of the Dinaric karst area, it shares many similar characteristics, including the *Balkan* label. This cultural range was more significantly formed since the arrival of the Croats, though it received its significant differentiating properties in relation to the Adriatic range – the sporadically pronounced borderland and Orthodox cultural pattern – during the Ottoman conquests towards the west, during the existence of the Military Board in the area of Lika, Kordun and Banija, and in the Velebit foothills.

Budući da to područje ni u prošlosti ni danas nije imalo razvijen urbani sistem, u malobrojnim gradovima vrlo su rijetke arhitektonski i umjetnički iznimne građevine. Ipak, u doba romanike nastaju utvrde u Klisu, Kninu, Modrušu, Cetinguadu i dr. U renesansnom razdoblju izgrađena je tvrđava u Perušiću. Barok je u dinarskom arealu, zbog stalne osmanske opasnosti, prisutan mnogo manje nego u jadranskoj (izgrađeno je svega nekoliko crkava – u Otočcu, Ogulinu, Perušiću). To ipak ne znači da se pod utjecajem vojno-krajiške arhitekture, koju je obilježavala racionalna i pravilna raspodjela gradskoga prostora, nisu pojavili novi krajiški elementi u postojećim gradovima (Dugački i Šenoa, 1942: 612). Ante Marinović-Uzelac (1996: 389) govori o gradovima Vojne krajine, koji su „*planirani i građeni kao gradovi-tvrđave, čuvari hrvatske i europske granice za turskih ratova*“.

Dinarski kulturni areal je zapravo prostor koji je u kulturnogeografskom smislu dobar primjer tipičnih dinarskih ruralnih kulturnih pejzaža (o razvoju kojih je detaljnije pisao Gušić, 1957) i onih sociokulturnih obilježja koja su formirana pod utjecajem tradicijskih kulturnih praksi što su se ondje dosta dugo zadržale. S obzirom na obilje šuma u okolici, ne čudi da su kuće bile pretežno od drvene građe (ali bilo je i prijelaznih drveno-kamenih oblika), visokih i strmih krovova pokrivenih drvenim daščicama, tj. šindrom. Bile su niske i široke, mahom prizemnice; siromašne kuće imale su jednu prostoriju, u čijem su kutu nerijetko živjele domaće životinje (Živković, 1992: 11). U unutrašnjem uređenju kuće uobičajen je bio tzv. niski horizont, tj. nizak namještaj i stol te ognjište (Gavazzi, 1993: 21, 80; Rihtman-Auguštin, 1996: 267). Za odijevanje seljaka bile su svojstvene varijante dinarske nošnje iz pretežno vunenih i suknenih tkanina sa srebrnim nakitom. Karakteristike gradnje i uređenja kuća, kao i odjevna obilježja, uvelike se podudaraju s onima u okolnim područjima, izvan današnjih granica hrvatskoga dinarskog krša, u brdovitim predjelima susjedne Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore, što upućuje na zaključak o pripadanju jedinstvenom dinarsko-balkanskom kulturnom krugu.

Opisujući život dinarskoga seljaka od prije otprilike osamdeset godina, Gavazzi (1978: 190-191) naglašava da se seljačko gospodarstvo temeljilo na planinskom stočarstvu, uglavnom ovčarstvu i kozarstvu. No pastirski život donosio je sa sobom i dokolicu, koja je pogodovala njegovanju različitih igara, pjesama, plesanja u kolu i svirke, ali i domaćeg obrta, odnosno ručnoga rada, drvorezbarstva, vezenja i lončarstva. Vremena je bilo i za razne igre, narodnu poeziju, pjevanje i muziciranje uz gusle i tambure.

Bezićeva regionalizacija Hrvatske prema etnomuzikološkim obilježjima (1974: 169) izdvaja Dinarsko područje, koje obuhvaća „*brdovito zaleđe Dalmacije, dio najužeg*

Considering that this area has not had a developed urban system, neither in the past nor in the present, architecturally and artistically exceptional structures are very rare in the few existing cities. However, during the Romanesque period, fortresses were erected at Klis, Knin, Modruš, Cetegrad and elsewhere. During the Renaissance period, the fortress at Perušić was raised. Due to the constant Ottoman threats, the Baroque is much less present in the Dinaric range than in the Adriatic (only a handful of churches were built – at Otočec, Ogulin, Perušić). However, that does not mean that new borderland elements did not appear in existing structures under the influence of the military border architecture that was marked by a rational and proper distribution of town space (Dugački & Šenoa, 1942: 612). Ante Marinović-Uzelac (1996: 389) referred to the towns of the Military border that were “planned and built like city-fortresses, as protectors of the Croatian and European borders during those Turkish wars”.

The Dinaric cultural range is in fact an area that, in the culturo-geographic sense, was a good example of typical Dinaric rural cultural landscapes (Gušić (1957) gave a detailed account of their development) and those socio-cultural properties that were formed under the influence of traditional cultural practices that remained there for long periods. Considering the abundance of forests in the area, it is no surprise that the houses were primarily wooden structures (though there were also transitional wooden-stone forms), with tall, steep roofs covered with wooden roofing, i.e. shingles. These houses were low and wide, mostly only the ground floor; poorer houses had only one room, with the farm animals often inhabiting one corner (Živković, 1992: 11). The interior of the house was usually based on a low horizon style, i.e. low furniture and table and a hearth (Gavazzi, 1993: 21, 80; Rihtman-Auguštin, 1996: 267). In their dress, the peasants wore characteristic variations of the Dinaric costumes from primarily woollen and cloth fabrics, with silver jewellery. The characteristics construction and fitting of the houses, and the characteristics dress, largely coincide with that in surrounding areas, outside the present day borders of the Croatian Dinaric karst, in the mountainous regions of neighbouring Bosnia and Herzegovina, Serbia and Montenegro, which leads to the conclusion of their affiliation in a single Dinaric-Balkan cultural circle.

In describing the life of the Dinaric villager from about 80 years ago, Gavazzi (1978: 190-191) stressed that the rural estate was founded on mountain livestock keeping, mostly sheep and goat husbandry. However, the shepherd's life brought with it leisure time, which was suitable for nurturing various games, songs, wheel dances and handicrafts, such as wood carving, embroidery and pottery. There was time for different games, folk poetry, song and dance with the *gusle* (string instrument) and tamburitza.

Bezić's regionalisation of Croatia based on ethno-musical characteristics (1974: 169) separated the Dinaric region, which included the “mountainous inland of Dalma-

obalnog pojasa sjeverno od Zadra, sjeverozapadne zadarske otoke, Liku, Kordun i Baniju". U Lici i dalmatinskom zaleđu ojkanje je osobito popularan način muziciranja (premda se ojkanje pronalazi i izvan područja dinarskoga krša, prema Marošević, 1994), a smatra se starobalkanskim, praslavenskim nasljeđem. Prema Širola (1940: 40), guslarsko pripovijedanje dugo se zadržalo u Dalmatinskoj zagori, osobito uz Cetinu, a kucanje u tamburu „*među muslimanima u Turskoj Hrvatskoj*". Širola (1940: 156), naime, smatra da su utjecaji s istoka (pri čemu misli na „turske“ utjecaje) u hrvatskoj narodnoj glazbi značajni. Pozivajući se na istraživanja Franje Kuhača, koji se krajem 19. st. bavio proučavanjem osmanskih utjecaja na pučku glazbu Srba, Hrvata i Bugara, Širola prenosi da sve što ima orijentalni prizvuk u hrvatskoj pučkoj glazbi Hrvati su naučili od „*muslimanskih hodža, mujezina i derviša*“, a to se ponajprije raspoznaje po nepravilnoj građi unutrašnje glazbene strukture, neodređenom i nestašnom ritmu, otada čestoj uporabi usklika te uvođenju tambura u svakodnevni narodni instrumentarij.

Dakle, za dinarski se kulturni areal može reći da ga karakterizira tradicija, seoska kultura i narodno graditeljstvo, slabija razvijenost, patrijarhalni odgoj i velika obitelj. Ipak, suvremeni trendovi u kulturnim praksama uvelike su izmijenili sociokulturna obilježja i kulturne obrasce seoskih zajednica pa se pučka kultura danas bitno razlikuje od one prije dva ili tri naraštaja. Dok se narodna kultura nekada svakodnevno živjela, danas je ona u velikoj mjeri samo dio folkloru koji se čuva kroz kulturno-umjetnička društva, nostalgičnu liriku, sentimentalno opjevanje i bajkovite narative.

Dinarski prostor Hrvatske dobar je primjer međusobnog dodira i utjecaja više dijalekata jednog jezika, ali i utjecaja susjednih jezika na jednom, *prijelaznom*, području.⁵ Naime, na dinarskom kršu Hrvatske stanovnici govore svim trima narječjima hrvatskoga jezika, koji se mjestimično dodiruju, značajnije prožimaju i utječu jedni na druge (npr. čakavsko-kajkavske govorne kontakte u Gorskom kotaru istraživala je jezikoslovka Vida Barac-Grum, 1993). Najrasprostranjeniji su čakavski govori (odnosno čakavsko narječje), koji se u različitim inačicama i s mjestimičnim prekidima govore na najvećem dijelu jadranskog priobalja, u Istri i na otocima, dok u Lici i Pokuplju prodiru prilično duboko u unutrašnjost. I na Žumberku se nalazi mala izolirana čakavska skupina. Svi su ti čakavski govori pod jakim utjecajem susjednih kajkavskih govora ili pak štokavskih naselja. Za vrijeme osmanlijskih prodora prema zapadu bili su pod jakim utjecajem migracija štokavaca, pa im se

tia, part of the narrowest coastal belt north of Zadar, the northwestern Zadar islands, Lika, Kordun and Banija". In Lika and the Dalmatian inland, *ojkanje* was a particularly popular form of music (though *ojkanje* is also found outside the area of the Dinaric karst, according to Marošević, 1994), and is considered to be of Early Balkan, pre-Slavic heritage. According to Širola (1940: 40), storytelling with the *gusle* was long retained in the Dalmatian Zagora area, particularly along the Cetina River, while playing the tamburitza was seen "among the Muslims in Turkish Croatia". Širola (1940: 156), namely, considers that the eastern influences (to which he primarily refers to the 'Turkish' influences) in Croatian folk music are significant. In citing the research of Franjo Kuhač, who in the late 19th century studied the Ottoman influences of the folk music of the Serbs, Croats and Bulgarians, Širola repeated that every oriental sound in the Croatian folk music was learned from the "Muslim *hodža, mujezin* and *derviš*", and this is primarily recognised by the irregular form of the internal musical structure, an indeterminate and restless rhythm, the frequent use of shouts and the introduction of the tamburitza as a common folk instrument.

Therefore, for the Dinaric cultural range, it can be said that it is characterised by tradition, rural cultural and folk architecture, weaker development, patriarchal upbringing and a large family. However, contemporary trends in cultural practices have largely changed the socio-cultural characteristics and cultural patterns of rural communities, and folk culture today significantly differs from that two or three generations ago. While the folk culture was once a lively part of daily life, today it is largely only a part of the folklore that is nurtured through culture and arts societies, nostalgic lyrics, sentimental songs and fairy tale narratives.

The Dinaric region of Croatia is a good example of the mutual contact and influence of several dialects of a single language, and the influences of neighbouring languages in one, *transitional*, area.⁵ Namely, in the Croatian Dinaric karst, the population spoke in all three of the Croatian language dialects, which met at places, strongly overlapping and influencing one another (e.g. Chakavian-Kajkavian speech contact in Gorski Kotar was researched by linguist Vida Barac-Grum, 1993). The most widely distributed are the Chakavian speech (or the Chakavian dialect), which in various variations and with occasional interruptions, are spoken throughout most of the Adriatic coast, in Istria and on the islands, while in the Lika and the Pokuplje regions, it penetrates quite deep inland. Even on Mt. Žumberak, small, isolated Chakavian groups can be found. All these Chakavian dialects are under the strong influence of the neighbouring Kajkavian dialect or, even Stokavian settlements. During the Ottoman conquests towards the west, they were under the strong influence of the migration of

⁵ Primjerice, balkanski su utjecaji doprinijeli mijenjanju govora autohtonog stanovništva u dalmatinskom zaleđu i Lici, a srednjoeuropski preuzimanju riječi i promjenama govora u Gorskom kotaru i na Kvarneru.

⁵ For example, the Balkan influences contributed to changing the speech of the indigenous population in the Dalmatian inland areas and Lika, while the central European taking of words and changes to speech were seen in Gorski Kotar and Kvarner.

prostorni obuhvat uvelike smanjio (Moguš, 1977; karta; Samardžija i Selak, 2001: 98-99; Lisac, 2009: 15-16). Štokavsko se narjeđe, nakon ekspanzije tijekom osmanlijske vladavine koja je širila na račun čakavskoga i kajkavskog dijalekta, danas rasprostire na Kordunu, u ogulinskom kraju, oazama na Žumberku, Gorskom kotaru, istarskom Perju, na području Like i Velebitskoga primorja, u Dalmatinskoj zagori, na obali od Pakoštana do Primoštena te od Omiša do Prevlake (Samardžija i Selak, 2001: 688; Lisac, 2003: 15, 160-161). Na krškom dinarskom području najslabije su zastupljeni kajkavski govori, jer se oni pretežno govore sjeverno od Kupe. Ipak, pojavljuju se u Gorskom kotaru i sjevernoj Istri te na dijelu Žumberka (Lončarić, 1996: karta; Samardžija i Selak, 2001: 294-295).

Sve navedene karakteristike, kao i svijest o zajedničkom teritoriju, dijalektu, prošlosti i dijeljenim iskustvima te sličnim suvremenim razvojnim tokovima utjecali su, i danas utječu, na formiranje vlastite percepcije i percepcije „drugih“, odnosno na izgradnju regionalnog te još jače izraženoga lokalnog identiteta. I regionalni i lokalni identiteti u vidljivom kulturnom pejzažu jasno se reprezentiraju u toponimiji određenoga prostora (npr. Krasica, Kras, Kršan, Krasno, Krašići, Ponikve, Grižine, Crni Kal, Lokve i sl. etimološki izravno upućuju na kršku geomorfologiju i hidrografiju). Osim toga, ti toponimi emitiraju jak semantički naboj, jer se iz njih može iščitati jasna veza između stanovništva koje je imenovalo pojedine dijelove prostora prema krškim oblicima, pretvarajući apelative u geografska imena, i samoga prostora s kojim se ono identificira. Kolektivni prostorni regionalni identiteti na području dinarskoga krša Hrvatske upućuju na regije koje se percipiraju kao identifikacijske odrednice određene skupine stanovništva (npr. Lika – Ličani, Gorski kotar – Gorani, Istra – Istrani, Kvarner – Primorci (prema starijem imenu Hrvatsko primorje), Dalmacija – Dalmatinci), za razliku od onih regija koje se ne osvještavaju kao identifikacijski referentni prostori ili se takvima percipiraju kod znatno manjeg broja žitelja, pa možemo reći da se nisu udomačili (npr. Podgorci, Zagorani).⁶

REGIONALIZACIJE DINARSKOG PROSTORA I TIPOLOGIJE KULTURNOG PEJZAŽA PREMA SOCIOKULTURNIM OBILJEŽJIMA

Regionalizacije su oduvijek zaokupljale pažnju geografa, pa se nemali broj njih s vremena na vrijeme okušavao u regionalizacijama, bez obzira na brojne probleme

⁶ Primjerice, anketnim istraživanjem na otoku Pagu i južnom podvelebitskom primorju dokazano je da se stanovništvo najčešće identificira s pojmovima Dalmatinac (Pag, Novalja, Starigrad) ili Primorac (Karlobag), dok se Ličanima smatraju samo neki stanovnici Karlobaga, a Podgorcima zanemarivo mali udio ispitanika (Mirošević i Vukosav, 2010: 102-104).

Stokavian speakers, and their spatial bounds were largely diminished (Moguš, 1977; map; Samardžija & Selak, 2001: 98-99; Lisac, 2009: 15-16). The Stokavian dialect, after its expansion during the Ottoman rule which expanded at the expense of the Chakavian and Kajkavian dialects, is today distributed in Kordun, the Ogulin region, oases on Mt. Žumberak, Gorski Kotar, Istria's Peroj, in the Lika area, coastal parts of Mt. Velebit, in the Dalmatian inland, and on the coast from Pakoštane to Primošten and from Omiš to Prevlaka (Samardžija & Selak, 2001: 688; Lisac, 2003: 15, 160-161). In the Dinaric karst region, the least common was the Kajkavian speech, as it was primarily spoken north of the Kupa River. However, it appeared in Gorski Kotar and in northern Istria, and in parts of Mt. Žumberak (Lončarić, 1996: map; Samardžija & Selak, 2001: 294-295).

All the above characteristics, and the awareness of the common territory, dialect, past and shared experiences, and similar contemporary development course have influenced, and continue to influence, the formation of own perceptions and the perceptions of "others", i.e. in building the regional and an even more pronounced local identity. Both the regional and local identities in the visible cultural landscape are clearly represented in the toponyms of certain areas (e.g. Krasica, Kras, Kršan, Krasno, Krašići, Ponikve, Grižine, Crni Kal, Lokve and the like; with direct etymological reference to the karst morphology and hydrography). Furthermore, these toponyms give off a strong semantic charge, as from these it is possible to view a clear connection between populations that named certain parts of the landscape after the karst forms, turning the appellative case into geographic names, and the very space with which it is identified. The collective spatial regional identity in the Dinaric karst area of Croatia indicates regions that are perceived as the identification determinants of certain groups of the population (e.g. Lika – Ličani, Gorski Kotar – Gorani, Istria – Istrani, Kvarner – Primorci (after the old name for this region Hrvatsko Primorje), Dalmatia – Dalmatinci), unlike those regions which are not perceived as the identification reference space, or are perceived in that way by a substantially lower number of inhabitants, and therefore it can be said that they have not domiciled there (e.g. Podgorci, Zagorani).⁶

REGIONALIZATION OF THE DINARIC AREA AND TYPOLOGY OF THE CULTURAL LANDSCAPE IN TERMS OF SOCIO-CULTURAL CHARACTERISTICS

Regionalisation has always dominated the attention of geographers, and many have made their own attempts at regionalisation from time to time, regardless of the nume-

⁶ For example, a survey conducted on the island of Pag and the southern coastal area of Mt. Velebit showed that the population most commonly identified themselves with the concept of Dalmatinac (Dalmatian) (Pag, Novalja, Starigrad) or Primorac (Karlobag), while only some of the residents of Karlobag considered themselves Ličani, while only a negligible share of those surveyed considered themselves Podgorci (Mirošević & Vukosav, 2010: 102-104).

izdvajanja, omeđivanja i odabira kriterija koje takve podjele prostora nužno sa sobom nose. Upravo zato su brojnije regionalizacije koje počivaju na mjerljivim prirodnim ili populacijskim obilježjima prostora od onih koje su u osnovi kulturnogeografske, što znači manje egzaktne i teže mjerljive te podložne češćim promjenama kriterija, subjektivnijim interpretacijama i deskripciji. Stoga ne čudi što je regionalizacija (a osobito tipologija)⁷ za područje dinarske Hrvatske vrlo malo. Podsjetimo, neke od najstarijih, najprihvaćenijih i najobuhvatnijih podjela dinarskoga prostora Hrvatske jesu one geografa Jovana Cvijića (1922) (koja prostor dijeli ovisno o vanjskim kulturnim utjecajima), potom podjela geografa Veljka Rogića (1976) (koja naglašava prevladavajući tip poljoprivrede i mentalitet kao bitna razlikovna obilježja), kao i podjela dinarskoga prostora Hrvatske etnologa Milovana Gavazzija (1978) (prema kojoj se dinarski prostor dijeli na dva kulturno-tradicijska areala (jadranski i dinarski), ovisno o sociokulturnim značajkama primarno tradicijske kulture). Dakako, ne treba zaboraviti niti već spomenutu podjelu jadranskoga areala Jerka Bezića (1974) na dva glazbeno-folklorna područja (priobalje i unutrašnjost), ovisno o osnovnim etnomuzikološkim obilježjima (glazbenim oblicima, načinu izvođenja glazbe i instrumentima). Sve one počivaju na opisima izdvojenih sociokulturnih obilježja.

Novije regionalizacije dinarskoga prostora uzimaju u obzir i neke druge kriterije, tj. obilježja, od kojih se neka obilježja nastoje izmjeriti, pa se prostor tada „opisuje“ i omeđuje na temelju numeričkih izračuna. S obzirom na obilježja suvremenih prostorno-razvojnih procesa, preciznije gospodarskih i populacijskih karakteristika i trendova, Dane Pejnović dinarski krški prostor (2005) dijeli na dvije velike cjeline: a) centar – primorski pojas, koji je obilježen dinamičnim gospodarskim i demografskim razvojem, b) periferiju – otoci i unutrašnji krški prostor Dalmatinske zagore, Bukovice, Like, Gorskoga kotara, Korduna i Žumberka, koji karakterizira depopulacija, društveno i gospodarsko nazadovanje (prema: Matas, 2009: 182).

Prema etnografskim obilježjima, odnosno prema obilježjima ruralnoga graditeljstva, na području dinarskoga krša Zdravko Živković izdvaja tri etnografske kulturne zone i tri prijelazne kulturne zone: a) dinarska (Lika,

rous issues at stake regarding the separation, bordering and selection of criteria that such divisions necessarily entail. It is for that reason that numerous regionalisations are based on measurable natural or population characteristics of the space, as opposed to those that are based on culturo-geographic characteristics, i.e. are less exact and more difficult to measure, and more susceptible to frequent changes of criteria, subjective interpretations and descriptions. Therefore, it comes as no surprise that there have been few attempts at regionalisation (and particularly typology)⁷ for the Dinaric part of Croatia. To recall, some of the earliest, most accepted and most comprehensive divisions of the Dinaric space of Croatia are those defined by geographer Jovan Cvijić (1922) (who divided space based on the external cultural influences), followed by the divisions of geographer Veljko Rogić (1976) (who stressed the predominant type of agriculture and mentality as a significant differentiating properties), and the division of the Dinaric area of Croatia by ethnologist Milovan Gavazzi (1978) (according to whom the Dinaric area can be divided into two cultural/traditional ranges, the Adriatic and Dinaric, depending on the socio-cultural characteristics of the primary cultural traditions). Indeed, nor should one forget the previously discussed division of the Adriatic range by Jerko Bezić (1974) into two music/folklore areas (coastal and interior), depending on the basic ethno-musicological properties (musical forms, ways of performing music and instruments). All these lie on descriptions of isolated socio-cultural characteristics.

Newer regionalisations of the Dinaric region have also considered other criteria and characteristics, in which attempts have been made to measure certain characteristics, and the space is then “described” and bounded on the basis of numerical calculations. Considering the characteristics of the contemporary spatial-development processes, the precise economic and population characteristics and trends, Dane Pejnović (2005) divided the Dinaric karst area into two large entities: a) the central-coastal belt, which is characterised by dynamic economic and demographic development, and b) the periphery – islands and internal karst belt of Dalmatian Zagora, Bukovica, Lika, Gorski Kotar, Kordun and Žumberak, which are characterised by depopulation, social and economic regression (according to: Matas, 2009: 182).

In terms of ethnographic properties, i.e. based on the characteristics of the rural architecture, Zdravko Živković distinguished three ethnographic cultural zones and three transitional cultural zones in the Dinaric karst area: a) Di-

⁷ Premda se u nekim svojim segmentima čine sličnima, jer obje dijele prostor na manja područja, regionalizacija i tipologija ipak se razlikuju. Prema tradicionalnome shvaćanju, regionalizacija podrazumijeva izdvajanje određenih pojedinačnih obilježja po kojima se jedna regija razlikuje od svake druge, pri čemu se stvaraju jedinstvene, neponovljive regije, dok tipologija (u ovom slučaju kulturnog pejzaža) traži opća obilježja pejzaža po kojima se jedan tip pejzaža razlikuje od svog okruženja, ali se taj tip pejzaža može pronaći drugdje, jer ima slična opća obilježja kao svi ostali pejzaži istog tipa. U tipologijama pejzaža sistematizacija se stoga temelji na sličnostima osnovnih obilježja pejzaža.

⁷ Though they appear similar in some segments, as they both divide the space into smaller areas, the regionalisation and typology do differ. According to the traditional understanding, regionalisation implies the separation of certain individual characteristics by which one region is differentiated from any other in which unique, unrepeated regions are formed, while typology (in this case the cultural landscape) seeks general properties of the landscape by which one type of landscape differs from its environment, though that type of landscape may appear elsewhere, as it has similar general properties as all other landscapes of the same type. In landscape typologies, systematisation is thus based on similarities of the fundamental properties of the landscape.

Kordun i unutrašnjost Dalmatinske zagore), b) mediteranska (središnja i južna Istra, otoci), c) dinarsko-mediteranska (priobalje, dalmatinsko zaleđe, obalne planine Velebit, Biokovo i dr.), d) dinarsko-alpska (sjeverna Istra, Gorski kotar), e) panonsko-dinarska (dio Korduna), f) panonsko-alpska (Žumberak). Prema sličnostima tipoloških karakteristika narodne arhitekture, Živković izdvaja i četiri skupine regija na dinarskom kršu: a) Istra i Kvarnersko primorje, b) Gorski kotar i Žumberak, c) Kordun, Lika (i Banija), d) Dalmacija (obala, otoci i zaleđe) (Zimmermann, 1999: 20).

Prema kombiniranom kriteriju prirodnih čimbenika (tlo i klima) te socioekonomskih čimbenika (naseljenost, zastupljenost i raznolikost pojedinih struktura korištenja površina, posjedovne politike, tipova gospodarstva, intenziteta poljoprivredne proizvodnje i dr.), James Defilippis (1993) je na području dinarskoga krša izdvojio sljedeće regije i podregije: a) Goransko-lička planinska regija s dvije podregije (goransko-kordunska i lička), b) Jadranska regija s tri podregije (dalmatinsko-zagorska, dalmatinsko-primorska i kvarnersko-istarska), c) pokupsko-kordunsko-banijska podregija (kao dio Srednjohrvatske brežuljkaste regije) (prema: Koščak i dr., 1999: 49-51).

Prema kompleksnom geografskom kriteriju, preciznije trima skupinama kriterija – a) prirodno određena osnovna fizionomija, b) subjektivno ocijenjeni naglasci, vrijednost i identitet, c) društveno određena ugroženost i degradacije – Ivo Bralić je 1997. izdvojio 16 pejzažnih jedinica. Na području dinarskoga krša tako nalazimo njih 12: 1) Žumberak, 2) Kordunska zaravan, 3) Gorski kotar, 4) Lika, 5) vršni pojas Velebita, 6) Istra, 7) Kvarnersko-velebitski prostor, 8) Sjeverno-dalmatinska zaravan, 9) Zadarsko-šibenski arhipelag, 10) Dalmatinska zagora, 11) obalno područje srednje i južne Dalmacije, 12) donja Neretva (Bralić, 1999: 105-107) (sl. 2).

Komparacijom svih navedenih regionalizacija dinarskoga krša Hrvatske može se zaključiti da sve podjele ovise o kriterijima prosudbe, o autorima i namjeni, te da su sve u osnovi manjkave jer naglašavaju samo neka ili manju skupinu sociokulturnih obilježja. Tako primjerice, premda u obzir uzima brojne socioekonomske oblike (tradicijско graditeljstvo, izgled pejzaža te razne kulturne prakse – način života, odijevanje, muziciranje, prevladavajuću djelatnost stanovništva i sl.), Gavazzijeva se podjela ipak temelji na kulturnim obrascima primarno tradicijske, pučke kulture. Cvijićeva se regionalizacija orijentira na vanjske utjecaje i tradicionalan način života i gospodarenja, Rogićeva preferira gospodarsko iskorištavanje kao kriterij za razlikovanje, a Bezićeva etnomuzikološka obilježja. S druge pak strane, premda korisna, Pejnovićeva podjela dinarskoga prostora naglašava socijalnu dimenziju, dok je kulturna zapravo zanemarena. Živkovićeva se podjela također zasniva na jednom sociokulturnom pojavnom obliku – ruralnom graditeljstvu, dok Defilippisova regionalizacija kombinira

naric (Lika, Kordun and the interior of Dalmatian Zagora), b) Mediterranean (central and southern Istria, islands), c) Dinaric-Mediterranean (coastal, Dalmatian inland, coastal mountains Velebit, Biokovo and others), d) Dinaric-Alpine (northern Istria, Gorski Kotar), e) Pannonian-Dinaric (part of Kordun), f) Pannonian-Alpine (Žumberak). According to the similarities of the typological characteristics of the folk architecture, Živković differentiated four groups of regions in the Dinaric karst: a) Istria and the Kvarner coastal area; b) Gorski Kotar and Žumberak, c) Kordun, Lika (and Banija), d) Dalmatia (coast, islands and inland) (Zimmermann, 1999: 20).

According to the combined criteria of natural factors (soil and climate) and socio-economic factors (inhabitation, representation and diversity of individual land use structures, ownership policies, economy types, intensity of agriculture, etc.), James Defilippis (1993) distinguished the following regions and subregions in the area of the Dinaric karst: a) Gorski Kotar-Lika mountainous region with two subregions (Gorski Kotar-Kordun and Lika), b) Adriatic region with three subregions (Dalmatia-inland (Zagora), Dalmatia-coast and Kvarner-Istria), c) Pokuplje-Kordun-Banija subregion (as part of the central Croatian hilly region) (according to: Koščak et al., 1999: 49-51).

In terms of complex geographic criteria—or more precisely, three groups of criteria: a) naturally determined basic physiognomy, b) subjectively assessed emphasis, values and identity, c) socially determined threats and degradation—Ivo Bralić (1997) distinguished 16 different landscape units. Of these, 12 are located within the Dinaric karst area: 1) Žumberak, 2) Kordun plateau, 3) Gorski Kotar, 4) Lika, 5) Velebit peak belt, 6) Istria, 7) Kvarner-Velebit area, 8) Northern Dalmatian plateau, 9) Zadar-Šibenik archipelago, 10) Dalmatian Zagora, 11) coastal area of central and southern Dalmatia, 12) lower Neretva River (Bralić, 1999: 105-107) (Fig. 2.).

From a comparison of all the above regionalisations of the Croatian Dinaric karst, it can be concluded that all these divisions depend on the criteria of the judgement, the authors and their intent, and that they are all somewhat lacking, as they emphasize only some or smaller groups of socio-cultural characteristics. For example, though he considered numerous socio-economic forms (traditional construction, landscape appearance and various cultural practices, such as way of life, dress, style of music, predominant activities of the population, etc.), Gavazzi's division is nonetheless based on the cultural patterns of the primarily traditional, folk culture. Cvijić's regionalisation is oriented on the external influences and traditional way of life and economy, while Rogić preferred economic use as a criterion for differentiation, and Bezić based his on ethno-musicological characteristics. On the other hand, though useful, Pejnović's division of the Dinaric space focuses on the social dimension, while the cultural dimension is neglected. Živković's division is also based on one of the socio-cultural forms such as rural architecture, while Defilippis' regionalisation combines multiple

Sl. 2. Zaštita raznolikosti i identiteta krajolika*

Fig. 2. Protection of landscape diversity and identity*

*U podlozi 16 pejzažnih jedinica I. Bralića

* Sixteen landscape units of I. Bralić in the background

Izvor: promijenjeno prema: Zimmermann, 1999.

Source: modified according to Zimmermann, 1999

više kriterija uvelike utemeljenih na prirodnim obilježjima prostora. Bralićeva je podjela, premda vrlo kompleksna jer uzima mnoštvo kriterija pa je obuhvatnija od nekih drugih, prije svega utemeljena na prirodnim obilježjima, ali uvažava i neke društvene kategorije te dovodi do razdiobe prostora na (pre)veliki broj malih jedinica.

Kao posljedica nedostatka sveobuhvatnih istraživanja sociokulturnih obilježja i kulturnih pejzaža ovako definiranoga prostora Hrvatske (dinarski krš), za ovo je područje napravljeno razmjerno malo tipologija kulturnog pejzaža. S obzirom na tematsku specijalizaciju i uobičajeno lokaliziranje prostora istraživanja do vrlo malih prostornih razi-

criteria largely founded on the natural characteristics of the space. Bralić's division, though very complex as it combines a multitude of criteria and is therefore more comprehensive than some others, is above all based on natural characteristics, while also validating certain social categories to lead to a division of space into a larger (perhaps excessive) number of small units.

As a result of the lack of a comprehensive study of the socio-cultural characteristics and cultural landscapes of this definition of Croatian space (Dinaric karst), relatively little typology of the cultural landscape has been developed for this area. Considering the thematic specialisation and

na (dijelova naselja, naselja ili manjih regionalnih jedinica) kod većine znanstvenika (osim kod autora koji su radili opće preglede, ali se, nažalost, primarno nisu bavili tipologijama), rijetko se mogu pronaći tipologije većih prostora kakav je cijeli dinarski prostor Hrvatske prema pojedinačnim ili skupnim sociokulturnim obilježjima. Ako i postoje, uglavnom zahvaćaju manje prostorne jedinice. Na primjer, u pejzažu Kornatskih otoka, Sven Kulušić je 1999. analizirao tipska obilježja gradnje „u suho“, odnosno suhozide kao karakteristične elemente kulturnog pejzaža jadranskog primorja te, uzvevši u obzir kriterije namjene i načina gradnje, izdvojio 18 osnovnih tipova zidova. Tipologiju poljoprivrednih pejzaža Dubrovačkoga primorja napravili su Hrdalo i dr. (2008), izdvojivši tri osnovna tipa kulturnih pejzaža (polja, suhozidi i terase) i devet podtipova, ovisno o morfološkim karakteristikama, kao što su veličina, oblik, pravilnost (parcelacije) i funkcionalnim obilježjima (način uporabe suhozida). Geografi Veljko Rogić (1956) i Josip Roglič (1976) bavili su se utjecajem ljudi na transformaciju prirodnih pejzaža Velebita i primorskih krških kulturnih pejzaža.

Ovdje treba naglasiti da se u svakoj navedenoj tipologiji kulturni pejzaž promatrao u tradicionalnom poimanju i to vrlo pojednostavljeno, kao rezultat djelovanja ljudskih grupa, odnosno „kultura“ na zemljinoj površini; to je „otisak“ ljudskog djelovanja u sklopu pojedinih kulturnih areala, odnosno rezultat djelovanja kulture (agens) na prirodne areale (mediji) (Vresk, 1997: 109-110, prema C. Sauer: *The Morphology of Landscape*, 1925). Razlog tomu je što tako shvaćeni kulturni pejzaži imaju uporište u realnim, vidljivom, koliko-toliko mjerljivom prostoru. Tako interpretirani, kulturni pejzaži su zapravo različiti oblici materijalizacije svih prošlih i sadašnjih procesa (Rogić, 1976: 256). Ipak, u suvremenom kontekstu, unutar kojega se promijenio i pojam kulture, kulturni pejzaž više nije samo materijalni trag kultura na nekom prostoru, nego je to odrednica prostora u kojoj su upisana više ili manje izražena simbolička značenja, odnosno „skriveni kodovi“ (Šakaja, 1999: 73).⁸ Takva je simbolička značenja, dakako, teže „vidjeti“ u prostoru, opisivati i mjeriti od onih „tradicionalnih“ kulturnih otisaka, pa ne čudi da ionako rijetke tipologije kulturnih pejzaža počivaju na tradicionalnom shvaćanju pojma kulturni pejzaž.

typical localisation of space. Considering the thematic specialisation and typical localisation of space in research to very small spatial levels (parts of settlements, settlements or smaller regional units) for most scientists (except those authors who conducted general overviews or, unfortunately, were not primarily focused on typology), it is rare to find topology of larger areas such as the entire Dinaric karst area of Croatia in terms of individual or groups of socio-cultural features. If they do exist, they primarily cover smaller spatial units. For example, in the landscape of the Kornati islands, Sven Kulušić (1999) analysed the type of ‘dry’ construction features, i.e. the dry stone walls that are a characteristic element of the cultural landscape of the Adriatic coast. He distinguished 18 fundamental types of walls, based on their purpose and means of construction. The typology of the agricultural landscape of the Dubrovnik coast was examined by Hrdalo et al. (2008), distinguishing three basic types of cultural landscapes (fields, dry stone walls and terraces) and nine subtypes, depending on the morphological properties such as size, form, regularity (parcel size) and functional properties (intended use of dry stone walls). Geographers Veljko Rogić (1956) and Josip Roglič (1976) examined the influence of people on the transformation of the natural landscape of Mt. Velebit and the cultural landscapes of the coastal karst areas.

It should be stressed that each of these listed typologies of cultural landscapes were observed in the traditional sense, and in a very simplified manner, as the result of activity of human groups or “cultures” on a land area; this is the “fingerprint” of the human activity as part of individual cultural ranges, or the results of the activity of culture (agent) on a natural range (media) (Vresk, 1997: 109-110, according to Sauer: *The Morphology of Landscape*, 1925). The reason for this is that cultural landscapes considered in that manner have a foothold in the real, visible and measurable space. When interpreted in this way, cultural landscapes are actually different forms of materialisation of all past and current processes (Rogić, 1976: 256). However, in a contemporary context, within which the concept of culture changes, the cultural landscape is no longer just a material trace of culture in an area, but is also a determinant of the space in which more or less pronounced symbolic meaning is registered, as a “hidden code” (Šakaja, 1999: 73).⁸ Such a symbolic meaning is much more difficult to “see” in the space, to describe and measure than those “traditional” cultural fingerprints, and therefore it is no surprise that the rare typologies of cultural landscapes are based on the traditional understanding of the concept of a cultural landscape.

⁸ Kulturni pejzaž, dakle, postaje simbolički sustav koji nije nužno vidljiv; to je ekspresija kulturnih vrijednosti, društvenog ponašanja i pojedinačnih akcija na određenim lokacijama tijekom vremena (Crljenko, 2011: 24, prema D. W. Meinig: *The Interpretation of Ordinary Landscapes*, 1979). Prema tome, „u pejzažu se ne očituje jedna kulturna tradicija, nego se tu očituje mnoštvo sustava zajedničkih simbola i značenja“ (Šakaja, 1999: 73).

⁸ The cultural landscape, therefore, becomes a symbolic system that is not necessarily visible; this is an expression of the cultural values, social conduct and individual campaigns in a certain area over time (Crljenko, 2011: 24, according to D. W. Meinig: *The Interpretation of Ordinary Landscapes*, 1979). As such, “in the landscape, not one cultural tradition is evident, instead a multitude of systems of common symbols and meanings are seen” (Šakaja, 1999: 73).

KULTURNA PREPOZNTALJIVOST I KULTURNO NASLJEĐE

Sociokulturna i kulturno-pejzažna raznolikost dinarskoga područja Hrvatske prepoznata je i djelomično vrednovana kroz različite oblike zaštite svih vrsta kulturnih dobara (nepokretnih, pokretnih i nematerijalnih). Zasigurno najprestižnije i najdojmljivije priznanje jedinstvenoj prirodnoj i/ili kulturnoj vrijednosti nekoga prostora jest uvrštavanje na UNESCO-vu Listu svjetske baštine. U tom kontekstu, krški prostor daleko nadmašuje panonsko-peripanonski dio Hrvatske. O tome svjedoči podatak da se svih sedam materijalnih nepokretnih hrvatskih kulturnih dobara na toj listi nalazi u krškome prostoru, od čega je šest kulturnih, a samo su Plitvička jezera prirodna dobra. To su: 1) povijesni kompleks Splita i Dioklecijanova palača, 2) stari grad Dubrovnik, 3) kompleks Eufrazijeve bazilike u povijesnom središtu Poreča, 4) povijesni grad Trogir, 5) katedrala Svetog Jakova u Šibeniku, 6) Starigradsko polje na Hvaru (UNESCO, Ministarstvo kulture RH) (sl. 3).

Osim toga, od 101 nematerijalnog kulturnog dobra upisanog u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, gotovo polovica (njih 46) dolazi s područja dinarskoga krša. To su, na primjer: ganga, glagoljaško pjevanje, istrorumunjski govori, klapsko pjevanje, pivanje na kanat na otoku Pagu, pokrivaca i paški teg, priprema sira iz mješine s područja Dalmatinske zagore, Velebita i Like, umijeće izrade šibenske kape i dr. Od svih nematerijalnih kulturnih dobara u Hrvatskoj (101), 11 ih je upisano na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne baštine čovječanstva; sedam ih se nalazi na području krša: 1) dubrovačka Festa Sv. Vlaha, 2) dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja, 3) procesija Za križen na otoku Hvaru, 4) godišnji pokladni ophod zvončara s područja Kastva, 5) čipkarstvo u Hrvatskoj (Pag, Hvar), 6) Sinjska alka - viteški turnir u Sinju, 7) nijemo kolo Dalmatinske zagore (UNESCO, Ministarstvo kulture RH).

Na listi proizvoda s etiketom Izvorno hrvatsko Hrvatske gospodarske komore nalazi se 120 proizvoda iz svih dijelova naše domovine. Trećina (41 proizvod) ih je iz područja hrvatskoga krša, a najčešće je riječ o gastro-proizvodima – pršuti, vina, maslinova ulja, keksi i kolači, žestoka pića, sirevi (npr. vrgorački, dalmatinski, studenački, posedarski pršut, imotska, skradinska torta, vino Dingač, Ivan Dolac, Pošip, Postup, Rukatac, vrbnička žlahtina, lećavački sir, paški sir, krčke šurlice, kavijar gacke pastrve) (HGK). Sve navedene liste upućuju na veliku raznolikost dinarske kulturne baštine, na iznimno bogatstvo materijalnih i nematerijalnih kulturnih dobara krškoga hrvatskog prostora, kao i na rastuću potrebu za njihovom zaštitom i očuvanjem.

CULTURAL RECOGNISABILITY AND CULTURAL HERITAGE

The socio-cultural and cultural-landscape diversity of the Dinaric area of Croatia has also been recognised and partly validated through various forms of protection for all types of cultural goods (immobile, mobile and intangible). Certainly, the most prestigious and impressive recognition for a natural and/or cultural good of an area is inscription on the UNESCO World Heritage List. In that context, the karst area far surpasses the Pannonian and Peri-Pannonian regions of Croatia. This is best seen in the fact that all seven of Croatia's tangible immobile cultural heritage sites on that list are found in the karst area, of which six are cultural and only Plitvice Lakes is a natural heritage site. These are: 1) historical complex of Split and Diocletian's Palace, 2) Dubrovnik Old Town, 3) complex of the St. Euphrasia Basilica in the historical core of Poreč, 4) historical town of Trogir, 5) Cathedral of St. Jacob in Šibenik, 6) Starigradsko Polje on the island of Hvar (UNESCO, Croatian Ministry of Culture RH) (Fig. 3).

Furthermore, of the 101 intangible cultural heritage items inscribed in the Register of Cultural Heritage of the Republic of Croatia, virtually half (46) originate from the Dinaric karst area. This include: *gange* singing, *glagoljaško* singing, Istro-Romanian speech, *klapa* multipart singing, *pivanje na kanat* singing on the island of Pag, parts of the Pag traditional costume - *pokrivaca* (lace headwear) and *paški teg* (lace ornamentation on the blouse), preparation of mixed milk cheeses from the areas of Dalmatian Zagora, Velebit and Lika, art of making Šibenik hats, etc. Of all the intangible cultural heritage in Croatia (101), 11 have been inscribed on the UNESCO Representative List of Intangible Cultural Heritage, and seven of these are found in the karst area: 1) Festivity of St. Blaise (Sveti Vlaho), the patron saint of Dubrovnik, 2) two-part singing and playing in the Istrian scale, 3) procession *Za križen* (following the cross) on the island of Hvar, 4) annual Carnival bell ringers' pageant in the Kastav area, 5) lace-making in Croatia (Pag, Hvar), 6) Sinjska Alka – a knights' tournament in Sinj, 7) *Nijemo Kolo*, a silent circle dance of Dalmatian Zagora (UNESCO, Croatian Ministry of Culture).

The Croatian Chamber of Economy (CCE) has developed a list of 120 products bearing the symbol *Izvorno hrvatsko* (Originally Croatian) from throughout the country. One-third (41) of these products originate from the area of the Croatian karst, and are primarily culinary products – prosciutto, wine, olive oil, cookies and cakes, spirits and cheeses and examples are the Vrgorac, Dalmatian, Studenac and Posedarje prosciuttos; Imotski and Skradin cakes; Dingač, Ivan Dolac, Pošip, Postup, Rukatac, and Vrbnička žlahtina wines; Lećavački and Paški cheese, Krčke šurlice pasta; caviar of the Gacka trout (CCE). All the above heritage lists indicate a great diversity of the cultural heritage in the Dinaric region, the immense wealth of the tangible and intangible cultural heritage of the karst region of Croatia, and the growing need for their protection.

Sl. 3. Zaštićena kulturna i prirodna baština dinarskoga krša Hrvatske

Fig. 3. Protected cultural and natural heritage of Croatian Dinaric Karst

Izvor: promijenjeno prema: Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske, 1997.

Source: modified according to: Strategy of spatial planning in Republic of Croatia, 1997

Prema Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99), jedna od devet kategorija grupa nepokretnih kulturnih dobara jest *krajolik* ili njegov dio koji sadrži povijesno karakteristične strukture, koje svjedoče o čovjekovoj nazočnosti u prostoru. Shvaćen kao kulturno dobro, kulturni krajolik (pejzaž), zapravo je ona izabrana prostorna jedinica koja je iznimnih povijesnih, arheoloških, etnoloških, umjetničkih, kulturnih, socijalnih i tehnoloških vrijednosti pa ju je zbog toga potrebno posebno tretirati, izdvojiti, valorizirati i zaštititi (Dumbović Bilušić, 1999: 115).

Pursuant to the Act on the Protection and Conservation of Cultural Heritage (OG 69/99), one of the nine categories in the group of immobile cultural goods is the *landscape*, or its part that contains characteristics historical structures that testify to human presence in that area. Deemed a cultural good, the cultural landscape in fact is that chosen spatial unit that stands out for its exceptional historical, archaeological, ethnological, artistic, cultural, social and technological values, and therefore it is necessary that it receive special treatment, and that it be recognised, validated and protected (Dumbović Bilušić, 1999: 115).

Kao i drugdje u Hrvatskoj, i na području dinarskoga krša Hrvatske postoje povijesni kulturni pejzaži u kojima su još očuvani tradicionalni prostorni odnosi, povijesni uzorci i način korištenja. Takvi su, na primjer, ruralni pejzaži Žumberka, središnje Istre, pejzaži polja u kršu na području Dinarida, Gorskoga kotara, doline Neretve, pojedinih dijelova obalnog područja, pučinskih otoka i dr. (Ministarstvo kulture RH). Nažalost, potencijali takvih iznimnih kulturnih pejzaža još uvijek nisu potpuno gospodarski valorizirani.

ZAKLJUČAK

Dinarski je krš Hrvatske po svojim kulturnogeografskim obilježjima područje prijelaza, dodira i miješanja raznih kulturnih utjecaja pa ne samo da ga nije moguće precizno topografski omeđiti jednoznačnom graničnom linijom (govorimo o pojasevima, ne linijama), nego se o njemu ne može govoriti kao o homogenom prostoru, već o području na kojem se mogu izdvojiti tri kulturno-civilizacijska kruga utjecaja (mediteranski, srednjoeuropski i balkanski), odnosno dva kulturna kruga (areala) s prijelaznim pojasevima (jadranski i dinarski) – oba sa svojim sociokulturnim specifičnostima, od kojih su neka više a neka manje očituju u vidljivom kulturnom pejzažu (npr. u izgradnji naselja, stilovima kuća, toponimiji, u običajima, jezičnim, umjetničkim i gastronomskim razlikama).

Iz tih su dugogodišnjih kulturnih utjecaja proizašle brojne sličnosti u prostornim sociokulturnim oblicima dinarskoga područja s onima u susjedstvu, kao i određene specifičnosti koje su posljedica postojanja jedinstvenog hrvatskog naroda na tom području. Tako Ante Mohorovičić (1992: 27) sumira da „*područje Hrvatske nije neko odvojeno ili rubno područje evropske kulturno stvaralačke cjeline, već je, naprotiv, potrebno naglasiti da je područje Hrvatske snagom tisućljetnih potvrda svoga kreativnog potencijala živjelo utkano u sadržajnu bit evropske kulturne cjeline.*“ Nadalje, Jovan Cvijić (1922: 149) potvrđuje sociokulturne sličnosti i neke specifičnosti koje proizlaze iz širenja mediteranskih utjecaja na obalni pojas uz Jadransko more kada govori da ti utjecaji u osnovi stvaraju istu kulturu koja se susreće na svim europskim obalama Sredozemnoga mora, ali koja je ipak u manjoj mjeri izmijenjena ovisno o stanovništvu koje naseljava pojedine dijelove obale. Na taj način objašnjava činjenicu da u priobalnim gradovima tip kuća i način života imaju romansko-talijanski pečat na hrvatskoj osnovi, a mentalitet i navike građana često pokazuju osobine susjeda. Radovan Ivančević (1986: 14) se pak pita jesu li spomenici likovnih umjetnosti u Hrvatskoj rezultat samo širenja i prihvaćanja umjetničkih oblika stvorenih i razvijenih u drugim kulturnim žarištima, pa naša umjetnička baština sudjeluje samo kvantitativno u

As elsewhere in Croatia, in the area of the Dinaric karst of Croatia, there are historical and cultural landscapes that still contain preserved traditional spatial relations, historical patterns and means of land use. Examples of these are the rural landscape of Mt. Žumberak, central Istria, karst field landscapes in the Dinarid areas, Gorski Kotar, Neretva Valley, and certain parts of the coastal zone, distant islands, etc. (Croatian Ministry of Culture). Unfortunately, the potential for such exceptional cultural landscapes have not yet been fully validated in the economic sense.

CONCLUSION

In terms of its cultural and geographic features, the Croatian Dinaric karst is a transitional area, an area of contact and mixing of various cultural influences, and therefore it is not possible to determine precisely its topographic bounds with a simple border line (referring to belts and not lines). It is not possible to refer to this area as a homogenous space, but instead as areas where three cultural and civilisation circles of influence are evident (Mediterranean, Central European and Balkan), or two cultural circles (ranges) with transitional belts (Adriatic and Dinaric) – both with their own socio-cultural specificities, of which some are more or less evident in the visible cultural landscape (e.g. in the construction of settlements, styles of houses, toponyms, in the customs, language, artistic and culinary differences).

From these long-standing cultural influences, numerous similarities arose in the spatial and socio-cultural forms of the Dinaric region with those in the neighbouring areas, as well as specificities that are the consequences of the presence of a single Croatian people in this area. Ante Mohorovičić (1992: 27) summarised that the “*area of Croatia is not a separate or bordering area of the European cultural creation whole, but, on the contrary, it is necessary to stress that the Croatian area, through the strength of a millennium of proof of its creative potential, has lived interwoven in the essence of the European cultural unit.*” Furthermore, Jovan Cvijić (1922: 149) confirms the socio-cultural similarities and specificities that arose from the spread of the Mediterranean influence to the coastal belt along the Adriatic Sea, when he referred to those influences as the foundation of creating the same culture that is found on all the European shores of the Mediterranean Sea, but which has been somewhat altered based on the population inhabiting certain parts of the coasts. This explains the fact that in the coastal towns, the type of houses and way of life have a Roman/Italian stamp on a Croatian foundation, and the mentality and habits of the citizens often show features of our neighbours. Radovan Ivančević (1986: 14) questioned whether the artistic monuments in Croatia are just the result of the spread and acceptance of artistic forms created and developed in other cultural centres, and thus our artistic heritage participates only quantitatively in that of Europe, or whether certain monuments in Croatia also represented a qualitative contribution to European art? Proof that a certain qualitative contribution exists

europskoj, ili su neki spomenici u Hrvatskoj značili i kvalitativni prilog europskoj umjetnosti? Da određeni kvalitativni prilog zasigurno postoji, dokazuje činjenica da su neka umjetnička zdanja, upravo zbog svojih specifičnosti i jedinstvenosti, uvrštena u antologije spomenika europskog značenja (s područja dinarskoga krša to su: Dioklecijanova palača, sakralne građevine Salone, starohrvatska predromanička arhitektura, sv. Donat u Zadru, pleterna skulptura, portal katedrale u Trogiru, šibenska katedrala, renesansni ljetnikovci u Dubrovačkoj Republici i dr.).

Osim u antologijama spomeničke kulture, postojanje određene prepoznatljivosti hrvatskoga kulturnog nasljeđa u dinarskom prostoru, bez obzira na znatne vanjske utjecaje u nekim sociokulturnim oblicima, dokazuje se i međunarodnim priznanjima. S obzirom na osjetljivost kompleksnoga geomorfološko-hidrološkog sustava, koji je temelj i osnovno razlikovno obilježje dinarskoga krša u odnosu na ostale dijelove Hrvatske, ondje se stvaraju specifične prirodne i kulturne pojave, čija se vrijednost prepoznaje izvan granica Hrvatske. Tako se svih 7 materijalnih nepokretnih hrvatskih kulturnih dobara na UNESCO-voj Listi svjetske baštine nalazi u krškome prostoru; od 101 nematerijalnog kulturnog dobra upisanog u Registar kulturnih dobara, 46 ih dolazi s područja dinarskoga krša. Nadalje, od 11 nematerijalnih kulturnih dobara u Hrvatskoj koji su upisani na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne baštine čovječanstva, 7 ih se nalazi na području krša.

Analizom dosadašnjih istraživanja znanstvenika iz različitih područja o pojedinim sociokulturnim oblicima u dinarskom prostoru može se, dakle, zaključiti da su vanjski utjecaji znatni, ali nejednakog intenziteta i rasprostranjenosti. Ti se utjecaji kod nekih sociokulturnih oblika očituju jače (npr. u urbanizmu, graditeljstvu, gastronomiji i jeziku), a kod nekih slabije (ali nisu nepostojeći) – poglavito u tradicijskoj kulturi (u tradicijskom graditeljstvu, uređenju doma, folklornoj glazbi, odijevanju, običajima), koja je u svojoj biti narodna hrvatska kultura i koja je opstala i dugo se zadržala upravo takvom zbog dugotrajnije izoliranosti od vanjskih utjecaja, npr. u zabitim dinarskim selima. Ondje su, naime, izraženije sličnosti sa sličnim krškim područjima u susjedstvu (BiH, Srbija, Crna gora).

Za područje dinarskoga krša Hrvatske napravljeno je više tipologija i regionalizacija, među kojima je jedna od najcitiranijih ona Ive Bralića iz 1997. koja prema kompleksnom geografskom kriteriju, koji je prije svega utemeljen na prirodnim obilježjima ali uvažava i neke društvene kategorije poput vrijednosti i identiteta, ugroženost pejzaža i sl., na području dinarskoga krša izdvaja 12 pejzažnih jedinica. Takve regionalizacije dakako mogu i trebaju biti pologa za daljnja geografska istraživanja. Ipak, dok s regionalizacijama možemo biti razmjerno zadovoljni, jer neke postoje i sve su kompleksnije, smatramo da bi iz kulturno-geografskoga kuta gledanja bilo poželjno napraviti suvremenu tipologiju kulturnog pejzaža dinarske Hrvatske koja bi uzela u obzir brojna sociokulturna obilježja.

is certainly seen in the fact that some artistic structures, due to their specificity and uniqueness, have been included in the anthologies of monuments of European significance (in the Dinaric karst area, these are: Diocletian's Palace, sacral structures of Salona, the Early Croatian pre-Romanesque architecture, St. Donat in Zadar, the *pletter* (braid) sculpture, the portal of the Trogir Cathedral, Šibenik Cathedral, Renaissance summer homes in the Dubrovnik Republic, etc.).

In addition to the anthologies of cultural monuments, the presence of a certain recognisability of the Croatian cultural heritage in the Dinaric area, regardless of the significant external influences in some socio-cultural forms, is proven through international recognition. With regard to the vulnerability of the complex geomorphology and hydrology system that is the foundation and the fundamental distinguishing character of the Dinaric karst area in relation to the remainder of Croatia, this is where specific natural and cultural phenomena have occurred, and their value is recognised well beyond the Croatian borders.

As such, all seven tangible immobile Croatian cultural heritage sites inscribed on the UNESCO World Heritage List are found in the karst area. Of the 101 intangible cultural goods in the Register of Cultural Goods, 46 originate from the Dinaric karst area. Furthermore, of the 11 intangible cultural heritage items listed on the UNESCO Representative List of Intangible Heritage of Mankind, seven are found in the karst area.

From an analysis of the research conducted to date on various socio-cultural forms in the Dinaric areas, it can be concluded that external influences are significant, though of varying intensity and distribution. These influences are stronger for some socio-cultural forms (e.g. in urbanism, construction, cuisine and language) and weaker for others (though still present), particularly in the traditional culture (in traditional construction, home decoration, folklore music, attire, customs) which, in its essence is the Croatian folk culture and which has survived due to this long-term isolation from external influences, i.e. in the remote Dinaric villages. There we find more pronounced similarities with similar karst areas in the neighbouring countries (Bosnia and Herzegovina, Serbia, Montenegro).

Several attempts at typology and regionalisation have been made for the area of the Dinaric karst of Croatia. The best known of these was the paper by Ivo Bralić (1997) which differentiated 12 landscape units, according to complex geographic criteria based primarily on the natural characteristics, while also validating certain social categories such as values and identity and threats to the landscape, etc. Such regionalisations can and should form the foundation for further geographic research. However, while we can be moderately satisfied with these regionalisations, as some exist and they are increasingly complex, from the cultural and geographic perspective, it would be desirable to make a contemporary typology of the cultural landscape of Dinaric Croatia that would take numerous other socio-cultural characteristics into account.

LITERATURA I IZVORI

LITERATURE AND SOURCES

- Barac-Grum, V. (1993.): *Čakavsko-kajkavski govorni kontakt u Gorskom kotaru*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.
- Bezić, J. (1974.): Hrvatska muzika – narodna, u: *Muzička enciklopedija 2*, Jugoslavenski leksikografski zavod (ur. Kovačević, K.), Zagreb, 168-175.
- Bralić, I. (1997.): Krajobrazna regionalizacija Hrvatske s obzirom na prirodna obilježja, u: *Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske* (ur. Salaj, M.), Zavod za prostorno planiranje, Zagreb, 230.
- Bralić, I. (1999.): Krajobrazno diferenciranje i vrednovanje s obzirom na prirodna obilježja, u: *Krajolik – Sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske* (grupa ur.), Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja i Zavod za prostorno planiranje, Zagreb, 101-109.
- Crljenko, I. (2006.): *Regionalni identitet u urbanom pejzažu Sjevernoga hrvatskog primorja: prostorna i značenjska analiza gradske toponimije*, magistarski rad, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb.
- Crljenko, I. (2011.): *Kulturni pejzaži zagrebačke Dubrave – tipološki pristup*, doktorska disertacija, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb.
- Cvijić, J. (1922.): *Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje: osnove antropogeografije*, Hrvatski štamparski zavod, Zagreb.
- Čapo Žmegač, J. (1998.): Elementi hrvatske seljačke kulture u prostoru i vremenu, u: *Etnografija. Svagdan i blagdan hrvatskoga puka* (ur. Čapo Žmegač, J. i dr.), Matica hrvatska, Zagreb, 9-22.
- Dugački, Z., Šenoa, M. (1942.): Naselja, u: *Zemljopis Hrvatske 2* (ur. Dugački, Z.), Matica hrvatska, Zagreb, 592-618.
- Dumbović Bilušić, B. (1999.): Zaštita, očuvanje i korištenje kulturne baštine, u: *Krajolik – Sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske* (grupa ur.), Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja i Zavod za prostorno planiranje, Zagreb, 110-120.
- Duvnjak, N. (2012.): Analiza sadržaja kuharica posvećenih dalmatinskoj kuhinji: prilog definiranju načina prehrane u Dalmaciji, *Narodna umjetnost 40*, Zagreb, 97-113.
- Đekić, V. (2006.): *Volite li Rijeku?*, VBZ, Zagreb.
- Filipi, G. (2005.): Istrijski ili istroromanski jezik; Istromletački (istrovenetski); Istrorumunjski, u: *Istarska enciklopedija* (ur. Bertoša, M. i Matijašić, R.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 343-345.
- Gavazzi, M. (1942.): Etnografski sastav, u: *Zemljopis Hrvatske 2* (ur. Dugački, Z.), Matica hrvatska, Zagreb, 639-673.
- Gavazzi, M. (1978.): Areali tradicijske kulture jugoistočne Evrope, u: *Vrela i sudbine narodnih tradicija: kroz prostore, vremena i ljude – Etnološke studije i prilogi iz inozemnih izdanja* (ur. Mirić, M.), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 184-196. (studija je prvi put objavljena 1956. u Münchenu).
- Gavazzi, M. (1993.): *Baština hrvatskoga sela*, Otvoreno sveučilište, Zagreb.
- Glavočić, D. (2004.): Arhitektura historicizma u Rijeci, u: *Zbornik Prvog kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti* (ur. Pelc, M.), Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 161-166.
- Gulin Zrnić, V. (2011.): Prostor i mjesto u hrvatskoj etnologiji/kulturnoj antropologiji, u: *Mjesto, nemjesto: interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture* (ur. Čapo, J. i Gulin Zrnić, V.), Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 69-110.
- Gušić, B. (1957.): Čovjek i kras, u: *Krš Jugoslavije 1* (ur. Petrik, M.), JAZU, Zagreb, 23-61.
- Hrdalo, I., Aničić, B., Pereković, P., Rechner, I., Andlar, G. (2008.): The Typology of the Agricultural Landscape of Dubrovačko primorje as a basis for directing development, *Journal of Central European Agriculture 9(1)*, Zagreb, 77-94.
- Hrvatska gospodarska komora (HGK), <http://www2.hgk.hr/znakovi/izvorno/izvorno.asp> (5. 1. 2012.)
- Ivančević, R. (1986.): Umjetničko blago Hrvatske, *Jugoslavenska revija*, Beograd.
- Košćak, V., Aničić, B., Bužan, M. (1999.): Opći okviri zaštite krajobraza za Krajobraznu osnovu Hrvatske – Poljodjelski krajobrazi, u: *Krajolik – Sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske* (grupa ur.), Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja i Zavod za prostorno planiranje, Zagreb, 34-73.
- Kulušić, S. (1999.): Tipska obilježja gradnje „u suho“ na kršu Hrvatskog primorja (na primjeru Kornatskih otoka), *Hrvatski geografski glasnik 61*, Zagreb, 53-83.
- Lisac, J. (2003.): *Hrvatska dijalektologija 1: Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.
- Lisac, J. (2009.): *Hrvatska dijalektologija 2: čakavsko narječje*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.
- Lončarić, M. (1996.): *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb.
- Lukež, F. (2005.): Gastronomija, u: *Istarska enciklopedija* (ur. Bertoša, M. i Matijašić, R.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 243-244.
- Marasović, T. (1994.): *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Književni krug, Split.
- Marinović-Uzelac, A. (1996.): Urbanizam, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti 2* (ur. Domljan, Ž.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 386-394.
- Marković, J. (2004.): Urbanistički razvoj gradova jadranske Hrvatske u 19. st., u: *Zbornik Prvog kongresa hr-*

- vatskih povjesničara umjetnosti (ur. Pelc, M.), Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 127-136.
- Marošević, G. (1994.): Otkanje u izvandinarskim područjima Hrvatske, *Etnološka tribina 17*, Zagreb, 91-102.
- Matas, M. (2009.): *Krš Hrvatske: geografski pregled i značenje*, Geografsko društvo – Split, Zagreb.
- Ministarstvo kulture RH, <http://www.min-kulture.hr> (4. 1. 2012.)
- Mirošević, L., Vukosav, B. (2010.): Prostorni identiteti otoka Paga i južnoga podvelebitskog primorja *Geoadria 15/1*, Zadar, 81-108.
- Moguš, M. (1977.): *Čakavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb.
- Mohorovičić, A. (1992.): *Graditeljstvo u Hrvatskoj*, HAZU i Školska knjiga, Zagreb.
- Nefat, B. (2005.): Narodno graditeljstvo, u: *Istarska enciklopedija* (ur. Bertoša, M. i Matijašić, R.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 523.
- Nikočević, L. (2005.): Tradicijsko graditeljstvo, u: *Istarska enciklopedija* (ur. Bertoša, M. i Matijašić, R.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 812-814.
- Orlić, I. (2005.a): Traditional Food and Tourist Offer of Istria: Characteristics of Istrian Regional Identity, *Etnološka istraživanja 10*, Zagreb, 77-89.
- Orlić, O. (2005.b): Tradicijsko odijevanje, u: *Istarska enciklopedija* (ur. Bertoša, M. i Matijašić, R.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 814-815.
- Orlić, I. (2012.): Mediteran u Istri ili Istra u Mediteranu (interpretiranje i prezentacija istarskog Mediterana), *Etnološka istraživanja 17*, Zagreb, 31-47.
- Pejnović, D. (2005.): Održivi razvoj naseljenosti na krškom području Hrvatske, u: *Hrvatski krš i gospodarski razvoj* (ur. Biondić, B. i Božičević, J.), Centar za krš, Gospić/Zagreb, 19-31.
- Pelc, M. (2007.): *Renesansa*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Pelc, M. (2012.): *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Povržanović, M. (1989.): Dalmatinsko klapsko pjevanje, promjene konteksta, *Etnološka tribina 12*, Zagreb, 89-98.
- Prikrić, Z., Kolacio, Z. (1953.): Urbanistički razvoj Rijeke, u: *Rijeka – zbornik* (ur. Ravlić, J.), Matica hrvatska, Zagreb, 189-200.
- Rihtman-Auguštin, D. (1996.): Hrvatska narodna kultura: i na zapadu i na istoku, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 29*, Zagreb, 266-272.
- Rogić, V. (1956.): Razlike pejzaža Velebitskih padina, *Geografski glasnik 18*, Zagreb, 15-32.
- Rogić, V. (1976.): Socio-geografski aspekt dinarskog krša, dinarskog kulturnog areala i dinarskog brdsko-planinskog prostora, *Geografski glasnik 38*, Zagreb, 253-269.
- Roglić, J. (1937.): Antropogeografske osobine Imotskog polja, *Glasnik geografskog društva 23*, Beograd, 17-62.
- Roglić, J. (1969.): Geografski aspekt Dinarskog krša, u: *Krš Jugoslavije 1* (ur. Petrik, M.), JAZU, Zagreb, 19-39.
- Roglić, J. (1976.): Raznolikosti, specifičnosti i valoriziranje primorskih krških pejzaža, u: *Simpozij Ekološko valoriziranje primorskog krša*, Međuakademijski odbor za zaštitu prirode pri Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Zagreb, 7-17.
- Samardžija, M., Selak, A. (2001.): *Leksikon hrvatskog jezika i književnosti*, Pergamena, Zagreb.
- Sardelić, S. (2012.): Tradicijska kultura Mediterana – proučavanje i prezentacija, *Etnološka istraživanja 17*, Zagreb, 65-82.
- Sočanac, L. (2002.): Talijanizmi u hrvatskome jeziku, *Suplementa lingvistika 53-64*, Zagreb, 127-142.
- Sočanac, L. (2004.): *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri. S rječnicima talijanizama u standardnom hrvatskom jeziku i u dubrovačkoj dramskoj književnosti*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Stagličić, M. (2010.): Arhitektura 19. stoljeća u jadranskoj Hrvatskoj, u: *Hrvatska umjetnost: povijest i spomenici*, Institut za povijest umjetnosti i Školska knjiga, Zagreb, 445-465.
- Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske*, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zavod za prostorno planiranje, Zagreb, 1997.
- Šakaja, L. (1999.): Kultura, kulturni pejzaž, etničnost, u: *Kultura, etničnost, identitet* (prir. Čačić-Kumpes, J.), Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 69-76.
- Širola, B. (1940.): *Hrvatska narodna glazba: pregled hrvatske muzikologije*, Matica hrvatska, Zagreb.
- UNESCO Intangible Heritage Lists, <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00011> (8. 2. 2012.)
- UNESCO World Heritage List, <http://whc.unesco.org/en/list> (8. 2. 2012.)
- Valušek, B., Glavočić D. (ur.) (1998.): *Arhitektura secesije u Rijeci: arhitektura i urbanizam 20. st. 1900-1925.*, Moderna galerija Rijeka, Rijeka.
- Vojnović Traživuk, B. (2012.): Utjecaji umjetničkih stilova u hrvatskoj narodnoj umjetnosti, *Etnološka istraživanja 17*, Zagreb, 107-118.
- Vresk, M. (1997.): *Uvod u geografiju*, Školska knjiga, Zagreb.
- Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/271022.html> (3. 1. 2012.)
- Zimmermann, N. (1999.): Prijedlog smjernica u vezi kraljika za Program prostornog uređenja Republike Hrvatske, u: *Krajolik – Sadržajna i metodska podloga Krajobrazne osnove Hrvatske* (grupa ur.), Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja i Zavod za prostorno planiranje, Zagreb, 172-177.
- Živković, Z. (1992.): *Hrvatsko narodno graditeljstvo 2: Južna Hrvatska (Dalmacija)*, Zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb.

SAŽETAK

Premda se dinarski krški prostor Hrvatske (koji se prostire unutar trokuta čiji su vrhovi na rtovima Savudriji i Prevlaci te na Samoborskom gorju) i njegove međe najčešće određuju prema svom ključnom prirodno-geografskom obilježju – dinarskome kršu – te se kroz to obilježje i percipira, to svojstvo, koliko god bilo prirodno predodređeno, prožima cjelokupni društveni život stanovništva koje na njemu živi. U sociokulturnom smislu, dinarski dio Hrvatske karakterizira bogatstvo međuovisnih kulturnih pojava i procesa koji se već stoljećima preklapaju, stvarajući neke nove sociokulturne oblike i obrasce te specifičnu dinarsku kulturnu polivokalnost. Ipak, sličnosti s prostornim sociokulturnim oblicima u susjedstvu iznimno su velike, što se pokazuje na brojnim primjerima (osobito s mediteransko-talijanskom kulturom u priobalju). Te su sličnosti manje u ruralnom području dinarskoga areala, gdje su ti utjecaji zbog izoliranosti slabije prodirali, a tradicijska se kultura više oslanjala na neposredan okoliš.

Kulturnogeografska obilježja krškoga dinarskog prostora Hrvatske mnogo češće su se proučavala s etnološko-antropološkog nego s geografskog aspekta, o čemu svjedoči veći broj objavljenih radova etnologa i antropologa o kulturnim arealima, sociokulturnim oblicima i njihovim obilježjima, utjecajima i pejzažima, tradicijskoj kulturi na tom području od onih primarno geografskih. Geografi uglavnom istražuju geomorfološka, hidrološka, klimatološka i druga prirodna obilježja toga dijela Hrvatske.

Dinarski krš Hrvatske u kulturnogeografskom smislu nije moguće precizno topografski omeđiti crtajući jednoznačnu graničnu liniju, jer se radi o širokim graničnim pojasevima ispreplitanja triju krugova sociokulturnih utjecaja (mediteranski, srednjoeuropski i balkanski). Mediteranski utjecaji dolaze sa zapada i jugozapada još od antike, šireći pretežno katoličanstvo i talijansku kulturu, a najjači su u primorju. Vidljivi su i danas u arhitekturi gradova i gradića, u umjetničkim stilovima, jeziku, kulinarstvu, pučkoj kulturi. Srednjoeuropski utjecaji dolaze sa sjevera i sjeverozapada, također prenoseći katoličanstvo, a najizraženiji su u Istri, na Kvarneru i Žumberku. Danas su najslabije izraženi balkanski utjecaji. Prenosili su se u jačoj mjeri s jugoistoka Europe u vrijeme postojanja Vojne krajine, a donijeli su pravoslavlje u razdoblju osmanske vladavine.

U literaturi se najčešće izdvajaju dva kulturna areala (kruga) na području dinarskoga krša Hrvatske – jadranski (koji obuhvaća uski obalni pojas uz Jadransko more) i dinarski (koji se nastavlja u zaleđu jadranskoga). Jadranski kulturni areal je dio širega mediteranskog područja, što znači da s ostalim dijelovima Sredozemlja dijeli mnoga sociokulturna obilježja, pa ga možemo nazvati mediteranskim kulturnim krugom. Vjerojatno najizraženiji ro-

SUMMARY

Though the Dinaric karst area of Croatia (which extends in a triangle with peaks at the capes of Savudrija and Prevlaka, and at the Samoborsko gorje mountains) and its borders have most often been determined due to its key natural and geographic features – the Dinaric karst. It is perceived through these features, this property, however naturally determined, and this has been imbued in the overall social life of the population residing within this area. In the socio-cultural sense, the Dinaric part of Croatia is characterised by a wealth of mutually dependent cultural phenomena and processes that have been overlapping for centuries, creating new socio-cultural forms and patterns and the specific Dinaric cultural polyvocality. However, similarities to the spatial socio-cultural forms in the neighbouring countries are exceptionally high, as seen in numerous examples (particularly with the Mediterranean/Italian culture in the coastal areas). These similarities are fewer in the rural areas of the Dinaric range, where, due to their isolation, these influences had lower penetration, and the traditional culture was more reliant on the immediate environment.

The culturo-geographic characteristics of the Dinaric karst area of Croatia have more frequently been studied from the ethnological and anthropological aspects than from a geographic perspective, as seen by a large number of papers by ethnologists and anthropologists on cultural ranges, socio-cultural forms and their properties, influences and landscapes, traditional cultures in that area, in comparison to studies that are primarily geographic. Geographers generally examine the geomorphology, hydrology, climatology and other natural characteristics of this part of Croatia.

The Dinaric karst of Croatia, in the culturo-geographic sense, cannot be precisely marked topographically by drawing a singular border line, as this is primarily an area of wide border belts with the intertwining of three circles of socio-cultural influences (Mediterranean, Central European and Balkan). The Mediterranean influence has spread from the west and southwest since ancient times, primarily spreading Catholicism and Italian culture, and these influences are strongest in the coastal area. They are still visible today in the architecture of cities and towns, in the artistic styles, language, cuisine and folk culture. The Central European influences spread from the north and northwest, also bringing Catholicism, and this is most pronounced in Istria, Kvarner and on Žumberak. Today, the most poorly pronounced influences are the Balkan influences. They were primarily carried from Southeast Europe during the period of the Military Border, and they brought the Orthodox religion here during the period of the Ottoman rule.

The literature most often separates two cultural ranges (circles) in the area of the Dinaric karst of Croatia: the Adriatic (which includes the narrow coastal belt along the Adriatic Sea) and the Dinaric (which continues inland from the Adriatic range). The Adriatic cultural range is part of

mansko/talijanski utjecaji u jadranskom arealu vidljivi su u urbanom graditeljstvu, odnosno u arhitekturi urbanih i ruralnih naselja (od vila rustika, ortogonalne organizacije gradskih ulica kao nasljeđa starih rimskih gradova, crkava građenih pod snažnim utjecajem gotičkih, renesansnih i baroknih talijanskih majstora, elementi gradske strukture koji su preuzeti iz talijanskih gradova – zdenci, palače, tornjevi sa satovima, utvrde, zidine, kule i sl.). I u ruralnim je sredinama pučka tradicija gradnje kuća slijedila tradiciju mediteranske kulture. Na primjer, središnji prostor okupljanja u seoskim kućama najčešće je bio na katu gdje se nalazila kuhinja, jer se u prizemlju bila konoba. Romansko/talijanski utjecaji pronalaze se i u pučkim običajima i načinu života, u gastronomiji, umjetničkim (glazbenim) i jezičnim izrazima.

Dinarski kulturni areal je prostor koji je u kulturnogeografskom smislu dobar primjer tipičnih dinarskih ruralnih kulturnih pejzaža (jer se urbani sistem ondje nije razvio) i onih sociokulturnih obilježja koja su formirana pod utjecajem višestoljetnih tradicijskih kulturnih praksi. Stoga se za njega može reći da ga je nekoć (a tek djelomično i danas) karakterizirala tradicija, seoska kultura, slabija razvijenost, patrijarhalni odgoj i velika obitelj. Ipak, suvremeni trendovi uvelike su izmijenili sociokulturna obilježja i kulturne obrasce seoskih zajednica pa se pučka kultura danas bitno razlikuje od one prije više naraštaja.

Među regionalizacijama dinarskoga krša Hrvatske, ističe se prostorna podjela dinarskoga prostora Hrvatske Ive Bralića prema kompleksnom geografskom kriteriju, koji je prije svega utemeljen na prirodnim obilježjima, ali uvažava i neke društvene kategorije poput vrijednosti i identiteta, ugroženost pejzaža i sl. Na području dinarskoga krša Bralić izdvaja 12 pejzažnih jedinica. Komparacijom devet regionalizacija dinarskoga krša Hrvatske može se zaključiti da sve podjele ovise o kriterijima prosudbe, o autorima i namjeni te da su sve u osnovi manjkave jer naglašavaju samo neka ili manju skupinu sociokulturnih obilježja. S obzirom na tematsku specijalizaciju i uobičajeno lokaliziranje prostora istraživanja do vrlo malih prostornih razina, rijetko se mogu pronaći tipologije većih prostora kakav je cijeli dinarski prostor Hrvatske prema pojedinačnim ili skupnim sociokulturnim obilježjima. Malobrojne tipologije kulturnog pejzaža također su ograničene na malene prostorne jedinice; upućuje se na potrebu za izradom suvremene tipologije kulturnog pejzaža dinarske Hrvatske koja bi uzela u obzir brojna sociokulturna obilježja.

Sociokulturna raznolikost dinarskoga područja Hrvatske prepoznata je i djelomično vrednovana kroz različite oblike zaštite svih vrsta kulturnih dobara. Najdojmljivija je činjenica da se svih sedam upisanih nepokretnih hrvatskih kulturnih dobara na UNESCO-voj Listi svjetske baštine

the broader Mediterranean area, which means that it shares many socio-cultural characteristics with many other parts of the Mediterranean, and therefore can be called the Mediterranean cultural circle. The most pronounced influence in the Adriatic range is the Roman/Italian influence, which is visible in the architecture of urban and rural settlements (from *villa rusticae*, orthogonal organisation of city streets as a legacy of the old Roman cities, churches constructed under the powerful influences of the Gothic, Renaissance and Baroque Italian masters, elements of urban structure taken from the Italian cities – wells, palaces, clock towers, fortresses, walls, towers, etc.). Even in the rural areas, the folk tradition of house building followed the tradition of Mediterranean culture. For example, the central gathering area in rural houses was most often on the upper floor where the kitchen was located, as the ground floor was usually the cellar. The Roman/Italian influences were also seen in the folk customs and way of life, such as in cuisine, art, music and language expression.

The Dinaric cultural range is an area which, in the cultural-geographic sense, is a good example of the typical Dinaric rural cultural landscape (as urban systems did not develop there) and those socio-cultural characteristics that were formed under the influence of centuries of traditional cultural practices. Therefore, it can be said that this range was once (and partially still is today) characterised by traditional, rural culture, weak development, patriarchal upbringing and large families. However, modern trends have largely changed the socio-cultural properties and cultural forms of rural communities, and so today, the folk culture is significantly different than that several generations ago.

Among the regionalisations of the Dinaric karst of Croatia, the spatial separation of the Dinaric region of Croatia by Ivo Bralić stands out in particular. He identified 12 landscape units in the Dinaric karst area based on complex geographic criteria, which above all were based on natural while also addressing certain social categories such as values and identity, threats to the landscape and the like. A comparison of nine different regionalisation attempts for the Dinaric karst of Croatia leads to the conclusion that all the differentiations depended on the judgement criteria, the author and intent, and therefore are all fundamentally lacking, as they emphasize only several or a small group of socio-cultural characteristics. Considering the thematic specialisation and typical localisation of the research area to very small spatial levels, it is rare to find topologies of larger areas such as the entire Dinaric area of Croatia, according to individual or grouped socio-cultural characteristics. The few typologies of the cultural landscape are also limited to small spatial units; they indicate the need for developing a modern typology of the cultural landscape of Dinaric Croatia that would also consider numerous socio-cultural properties.

The socio-cultural diversity of the Dinaric area of Croatia has been recognised and partially validated through various forms of protection of all types of cultural heritage.

nalazi u krškome prostoru. Gotovo polovica nematerijalnog kulturnog dobra upisanog u Registar kulturnih dobara dolazi s područja krša. Također, od 11 nematerijalnih kulturnih dobara u Hrvatskoj koji su upisani na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne baštine čovječanstva, 7 ih se nalazi na području krša. Ovi podaci samo dodatno potvrđuju činjenicu da ovaj dio Hrvatske zbog specifičnosti svojih sociokulturnih obilježja proizašlih iz dominantnih krških osobina zaslužuje daljnje učinkovitije vrednovanje i očuvanje.

The most impressive is the fact that all seven immobile cultural heritage sites inscribed on the UNESCO World Heritage List are found in the karst area. Virtually half of the intangible cultural heritage items listed in the Register of Cultural Heritage originate from the karst area. Furthermore, of the 11 intangible Croatian heritage items inscribed on the UNESCO Representative List of Intangible Heritage for Humanity, seven of these are from the karst area. This only further confirms the fact that, thanks to the specificity of its socio-cultural characteristics, this part of Croatia deserves further effective validation and preservation.

Dr. sc. **Ivana Crljenko**, leksikograf
Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Frankopanska 26, Zagreb

Ivana Crljenko, PhD, lexicographer
The Miroslav Krleža Institute of Lexicography, Frankopanska 26,
Zagreb